

Voorwoord

De openbare ruimte en stedelijkheid zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Het unieke en herkenbare van een stad, de identiteit van een bepaalde plaats, wordt in onze visie in belangrijke mate bepaald door de inrichting en het gebruik van openbare ruimte.

Dit rapport is onderdeel van het DGW/ Nethur Partnership-programma 2001-2002. Het betreft een verkennend onderzoek naar het functioneren van hedendaagse openbare ruimte als identiteitsbepalende ruimten in stedelijke centra.

Wij bedanken een groot aantal studenten sociale geografie die in Rotterdam in totaal 1500 enquêtes afnamen en speciaal Marije Mook die voor de verwerking van de verzamelde gegevens zorgdroeg. Vanuit DGW heeft Wouter van der Schraaf het concept rapport beoordeeld, waarvoor onze dank. Tenslotte gaat onze dank uit naar het Kartlab voor de verzorging van het kaart- en fotomateriaal.

Irina van Aalst
Elke Ennen

Utrecht, juni 2002

1 Inleiding

'Public spaces are important because they continually negotiate the boundaries and markers of human society (...)'. (Sharon Zukin 1995, p.260)

Wie voor het eerst in een stad komt doet verschillende indrukken op. Iedere stad heeft zo zijn eigen specifieke geuren en geluiden, een variatie van stedelijke bewoners en voorbijgangers, een karakteristiek stratenpatroon, een uitgesproken vormgeving van gebouwen en een veelheid aan voorzieningen, winkels, evenementen en parken.

Al deze indrukken tezamen roepen een beeld op van de betreffende stad. Het beeld van de stad wordt in belangrijke mate bepaald door de openbare ruimte. Wie denkt niet bij de Tuileries aan Parijs, bij de Potsdamer Platz aan Berlijn, bij de Ramblas aan Barcelona en bij Times Square en het Central Park aan New York City.

Het is duidelijk dat de ene stad de andere niet is, maar waaraan herkent men een stad nu precies? Is de stedelijke identiteit gerelateerd aan specifieke en herkenbare plekken in de stad of aan karakteristieke activiteiten die daar plaatsvinden? Of zijn het de verschillende gebruikers tezamen die de specifieke identiteit geven aan een stad?

1.1 Openbare ruimte als identiteitsbepalend landschap

Stedelijke openbare ruimten lijken bij te dragen aan de stedelijke herkenbaarheid. Bepaalde steden hebben van oudsher een bepaalde identiteit en een bepaald imago. In veel gevallen is dit het resultaat van de cultuurhistorische groei van een stad. Historische steden met veel monumenten, grachten, hofjes en singels en typische activiteiten als de kaasmarkt of een vissershaven trekken toeristen aan en verkopen goed als gezellige steden waar het goed vertoeven is.

De relatie tussen stedelijke identiteit en openbare ruimte wordt ook door stadsbestuurders onderkend. Sinds een aantal jaren staat de openbare ruimte dan ook sterk in de belangstelling. Veel recente projecten in stadscentra zijn gericht op de ontwikkeling van openbare gebouwen (musea, theaters) en openbare ruimten (pleinen, parken) die als 'trekker' moeten functioneren voor bezoekers, (nieuwe) bewoners en (nieuwe) bedrijven. Dergelijke investeringen worden vaak gedaan om een specifiek stadsbeeld en een gewenst imago op te roepen. Esthetiek speelt hierbij een belangrijke rol. Zo wordt er in toenemende mate geïnvesteerd in nieuw straatmeubilair. Daarnaast wordt de herinrichting en het ontwerp van de openbare ruimte op lokaal niveau veelal gezien als oplossing voor bepaalde maatschappelijke vraagstukken, zoals een toenemend gevoel van onveiligheid en het ontstaan van 'no-go-areas'. Door zorgvuldig ontworpen stedelijke openbare ruimten hopen stadsbestuurders invloed uit te oefenen op het gebruik van dergelijke ruimten.

In de debatten over de toekomstige ruimtelijke inrichting van Nederlandse steden is de openbare ruimte dan ook een belangrijk thema op de politieke agenda. Enerzijds fungeren openbare ruimten daarin als ruimten van verleiding, verlokking en economische vitaliteit (o.a. Burgers 1999), anderzijds als ruimten waarin de sociale veiligheid niet langer is gewaarborgd (denk aan de discussies rondom 'zinloos geweld'). Vanuit deze verschillende invalshoeken wordt het belang van de openbare ruimte

erkend en worden er concepten voor de toekomst ontwikkeld. Een dergelijke gedachtegang is ook op nationaal niveau te bespeuren waar de kwaliteit van de openbare ruimte de laatste jaren een belangrijk item is (zie bijvoorbeeld Vierde Nota 1988, Vijfde Nota 2001, Nota Wonen 2000).

In dit onderzoek staat de stedelijke openbare ruimte als identiteitsbepalend landschap centraal. Deze wordt echter niet louter bepaald door de inrichting maar ook door het gebruik. Allerlei maatschappelijke ontwikkelingen vinden hun neerslag in de ruimte en hebben consequenties voor de inrichting, het gebruik en de beleving van openbare ruimten. Zo zijn er ingrijpende wijzigingen opgetreden in de economische structuur waarbij de nadruk steeds meer verschuift naar de diensteneconomie. Daarnaast is het toerisme naar verwachting één van de snelst groeiende sectoren en zijn stadscentra in toenemende mate een trekpleister geworden. Bovendien is er een trend gaande waarin consumptieve, symbolische en representatieve waarden (kwalitatieve aspecten) steeds belangrijker lijken te worden. De samenhang tussen deze maatschappelijke trends en de stedelijke identiteit komt tot uiting in de inrichting, het gebruik en de beleving van de openbare ruimte.

1.2 Onderzoeksvragen en methodiek

In dit onderzoek staat de volgende vraag centraal: *In hoeverre functioneren hedendaagse openbare ruimten als identiteitsbepalende ruimten in stedelijke centra en in welke mate bestaat er afstemming tussen inrichting en gebruik van deze ruimten?*

Openbare ruimten worden hier opgevat als fysieke stedelijke plekken. In de literatuur wordt de openbare ruimte ook wel aangeduid als publiek domein. Beide begrippen hebben echter een andere betekenis. Openbare ruimte heeft een ruimtelijke betekenis en verwijst naar fysieke plaatsen, terwijl publiek domein een 'ruimte vrij' begrip is met een politiek-bestuurlijke betekenis dat verwijst naar maatschappelijke functies en instellingen voor algemeen belang (zie ook Kreukels & Simonis 1988, van der Wouden 1999a en Hajer & Reijndorp 2001). In het onderhavige onderzoek gaat het om een analyse van fysieke stedelijke plekken, waarin inrichting, functioneel gebruik, waardering en beleving centraal staan. Het richt zich dan ook op verschillende vormen van stedelijke openbare ruimten én op verschillende vormen van gebruik. De volgende onderzoeksvragen zijn geformuleerd:

- ★ Welke openbare ruimten zijn te onderscheiden?
- ★ Welke rol spelen openbare ruimten bij het creëren van een specifieke stedelijke identiteit?
- ★ Wie maken gebruik van specifieke openbare ruimten?
- ★ Op welke wijze wordt gebruik gemaakt van specifieke ruimten en hoe waarderen gebruikers de ruimten?
- ★ In hoeverre zijn inrichting en gebruik van openbare ruimten op elkaar afgestemd?

Het onderzoek is verkennend van aard. Er wordt gestart met een literatuurstudie waarin het begrip openbare ruimte verder wordt uitgewerkt. Daarnaast staat de relatie tussen maatschappelijke ontwikkelingen en de inrichting en gebruik van openbare ruimten

centraal. Voor wat betreft de dataverzameling wordt gebruik gemaakt van een analyse van lokaal en nationaal beleid en interviews met sleutelpersonen. Hiermee wordt getracht antwoord te geven op de vraag wat vanuit het beleid de 'gewenste' stedelijke identiteiten zijn en in hoeverre de betreffende openbare ruimten een rol spelen als identiteitsbepalende landschappen. Vanuit de inrichting, de vormgeving en het beleid (aanbod) wordt de stap gemaakt naar het gebruik, de beleving en de waardering (vraagzijde). Op basis van empirisch onderzoek wordt inzicht gekregen in het gebruik en de waardering van de ruimten. In de geselecteerde onderzoeksgebieden worden gebruikers geconfronteerd met een korte vragenlijst.

Na een eerste verkenning van de literatuur is gekozen voor vijf case-studies in één Nederlandse stad. In Rotterdam zijn de volgende binnenstedelijke openbare ruimten geselecteerd: de Westersingel, het Museumpark, het Schouwburgplein, de Beurstraverse en het Skatepark Westblaak. De keuze voor de stad Rotterdam is ingegeven door het feit dat Rotterdam zich onderscheidt van veel andere Nederlandse steden door de initiatieven op het gebied van inrichting en beheer van (nieuwe) openbare ruimten. Vaak dienen deze ruimten als voorbeeld voor de herinrichting en herstructurering van openbare ruimten in andere steden. De keuze voor één stad is gebaseerd op de idee dat het gelijk houden van de ruimtelijke en politiek-bestuurlijke context beter inzicht geeft in de verscheidenheid en variatie - voor wat betreft inrichting en gebruik - van verschillende openbare ruimten. Het object van onderzoek is immers de stedelijke openbare ruimte. We zijn ons er terdege van bewust dat de keuze voor vijf verschillende casestudies in één stad de uiteindelijke generalisatie van bevindingen beperkt. Het streven is daar ook niet op gericht.

1.3 Opbouw rapport

Deze publicatie valt uiteen in twee delen. Het eerste deel, hoofdstuk twee en drie, betreft een literatuurverkenning. Het tweede deel, hoofdstuk vier en vijf, is voornamelijk empirisch van aard. De confrontatie tussen inrichting en gebruik vindt plaats in het afsluitende hoofdstuk zes.

In hoofdstuk twee wordt aandacht besteed aan publieke en private ruimten en aan het belang van de openbare ruimte als identiteitsbepalend stedelijk landschap. Daarnaast wordt de plaats van de openbare ruimte in het Nederlandse beleid belicht. In hoofdstuk drie wordt nader ingegaan op twee aspecten van de stedelijke openbare ruimten te weten de inrichting (productie) en het gebruik (consumptie).

In hoofdstuk vier en vijf staan de resultaten van het empirisch onderzoek centraal. Allereerst wordt ingegaan op het aanbod (inrichting en vormgeving). Naast het recente lokale beleid ten aanzien van de openbare ruimten in Rotterdam komen de inrichting en de functies van de vijf geselecteerde ruimten aan de orde. In hoofdstuk vijf wordt vervolgens de vraagzijde (gebruik en beleving) belicht. Er wordt antwoord gegeven op de vraag hoe de verschillende openbare ruimten worden gebruikt en worden gewaardeerd. Tot slot worden er in hoofdstuk zes aanbevelingen gedaan voor een betere afstemming tussen inrichting en gebruik van openbare ruimten en wordt kort ingegaan op aandachtspunten voor toekomstig onderzoek.

2 Stedelijke openbare ruimten: begrippen- en beleidskader

In het dagelijkse taalgebruik wordt vaak onderscheid gemaakt tussen publieke en private ruimte. De publieke of openbare ruimte is van ons allen, private ruimte daarentegen is de ruimte die aan de openbare ruimte is onttrokken. Aan publieke en private ruimte wordt in dit hoofdstuk aandacht besteed. Daarnaast staat het belang van de openbare ruimte als identiteitsbepalend stedelijk landschap centraal.

2.1 Tussen publiek en privaat

De grens tussen het openbare en private domein is niet eenvoudig vast te stellen. Verschillende auteurs hebben getracht het karakter van openbare ruimten bloot te leggen. Zo spreekt Deben (1999, p. 9) over openbare ruimten als ruimten die voor iedereen toegankelijk en bruikbaar zijn. Een openbare ruimte is niet specifiek gericht op een bepaald publiek of een specifieke groep en de toegang is niet gebonden aan tijd of aan toegangsgelden. Dit geeft echter aanleiding tot discussie. Zodra immers een ruimte zoals een café of restaurant is betreden, zal de bezoeker zich aan de door de eigenaar opgestelde regels dienen te houden. De eigenaar kan de inrichting van het pand naar eigen ideeën vormgeven, heeft de mogelijkheid toegangsgeld te vragen en kan personen die zich niet gedragen volgens de regels van het huis de toegang ontzeggen. Dergelijke openbare ruimten zijn nauwelijks meer als 'openbaar' te bestempelen (Van Diepen & Ennen 1997). De bestaansbasis van de ruimte is nauw verbonden met een specifieke functie en een specifiek publiek (Sennett 1977). Hetzelfde geldt voor bijvoorbeeld de grote winkelcentra die in beginsel voor een ieder toegankelijk zijn maar in de praktijk zijn zij dat slechts voor het 'winkelend publiek'. Door winkeliers in het leven geroepen beveiligingsbeambten zijn bevoegd niet welkome gasten - zoals zwervers en samenscholende jeugd - de toegang te ontzeggen. Bovendien worden deze plekken 's avonds voor het publiek afgesloten. Karsten (1992) noemt dergelijke ruimten *semi-publieke ruimten*.

De vermindering van de publieke toegankelijkheid van de openbare ruimte is één van de recente ontwikkelingen waarmee de openbare ruimte wordt geconfronteerd. Dit gebeurt door bovengenoemde private toe-eigening van het openbare domein door bedrijven (winkelcentra), maar ook door sociale groepen (rondhangende jongeren) en verkeersstromen (Van der Wouden 1999a). In de literatuur wordt dit verschijnsel wel aangeduid als de *privatisering* (o.a. Zukin 1995) of *parochialisering* van de openbare ruimte (o.a. Lofland 1998, Gadet 1999). Deze ontwikkeling heeft consequenties voor de wijze waarop dergelijke plaatsen functioneren en voor het gebruik en de beleving van dergelijke ruimten. Zo kunnen openbare plaatsen hun sociale functie verliezen en gevoelens van onveiligheid oproepen (Van der Wouden 1999b).

Al in 1961 schreef Jane Jacobs in haar boek *The death and life of great American cities* over het belang van sociaal veilige stedelijke openbare ruimten. Jacobs zag de stoep als de belangrijkste stedelijke openbare ruimte: een soort overgangszone tussen het privé-domein van de woning en het netwerk van stedelijk verkeer en communicatie. De stoep staat voor ontmoeting en is in Jacobs optiek een plaats om vreemden te ontmoeten. Het dient er echter wel veilig te zijn. Om de sociale controle te vergroten pleitte Jacobs voor

voldoende 'eyes on the street' door gebouwen op de straat 'te richten' en te zorgen dat de trottoirs voortdurend bevolkt worden door mensen (Jacobs 1961, p. 35).

Momenteel lijken dergelijke maatregelen niet meer voldoende en leiden onveiligheidsgevoelens vaak tot de roep om meer regels, controle en sturing (zie bijvoorbeeld Deben & Rings 1999). Openbare ruimten worden dan privé-eigendom, met eigen regels en bewaking door camera's, particuliere beveiligingsdiensten, buurt- en stadswachten, hekken, bordjes met 'consumptie verplicht' en andere maatregelen (Schwartz 1999). Daarnaast worden andere maatregelen genomen om het gebruik van de openbare ruimte te controleren. Door een specifieke inrichting en ontwerp moet het voor sommige gebruikers minder vanzelfsprekend worden om gebruik te maken van de openbare ruimten. Ongewenste bezoekers worden met steeds slimmere methodes op een afstand gehouden. Zo hebben veel aanpassingen aan het straatmeubilair als doel het onmogelijk of oncomfortabel maken voor daklozen om in bepaalde ruimten te verblijven. Stoelen en banken worden zo ontworpen dat er op liggen onmogelijk is, prullenbakken krijgen speciale deksels en trappen bij winkels een spuitinstallatie die de treden natspuit (Deben 1999, p.10-12).

De architectuurnota *Ontwerpen aan Nederland* (Ministerie van OCW 2000) onderkent het feit dat publieke toegankelijkheid niet meer vanzelfsprekend is. Er is sprake van verdringingsverschijnselen waarbij dominante groepen delen van de stad ontoegankelijk maken voor anderen. Er dient dan ook te worden onderzocht in hoeverre ontwerpers een bijdrage kunnen leveren aan deze sociaal-ruimtelijke problematiek. De openbare ruimte mag geen reestruimte worden die overblijft na optelling van private ingrepen in de ruimte. Om het inzicht te verbeteren in het gebruik en de beleving van openbare ruimten wordt in de nota gepleit voor meer aandacht voor de positie en betrokkenheid van de burger bij de inrichting van openbare ruimten. Ook in de onlangs verschenen *Vijfde Nota over de Ruimtelijke Ordening* (Ministerie van VROM 2001) wordt gewezen op de toenemende anonymisering en parochialisering van delen van de openbare ruimte (Ministerie van VROM 2001, p. 68). Een antwoord op deze situatie wordt gezocht in het scheppen van multifunctionele ruimten die aan de behoeften van meerdere groepen voldoen.

Bij het definiëren van openbare ruimte in het kader van dit onderzoek wordt rekening gehouden met het gegeven dat *dé* openbare ruimte niet bestaat. Openbare ruimten komen voor in verschillende verschijningsvormen en met verschillende functies. Er zijn ruimten die door specifieke groepen worden gebruikt en door andere worden gemedend. Er zijn ruimten die minder of zelfs ontoegankelijk gemaakt zijn voor verschillende groepen. En er zijn private gebouwen met publieke ruimten alsmede private ruimten - zoals parkeergarages van bedrijven - die voor een groot deel van de tijd openbaar zijn.

2.2 Openbare ruimten, stedelijkheid en identiteit

Volgens Van der Wouden (1999a) is de openbare ruimte het symbolische hart van de stedelijke identiteit en kunnen openbare ruimte en stedelijkheid niet los van elkaar gezien worden. Wel ligt er een verschil in nadruk tussen de twee begrippen. Bij openbare ruimten gaat het om ruimtelijk-fysieke kenmerken, terwijl bij stedelijkheid het accent ligt op de sociaal-culturele kenmerken en het gebruik van openbare ruimten. Kenmerk van stedelijkheid is dat het een culturele leefwijze is die vooral in stedelijke

ruimten tot ontwikkeling kan komen. Deze moderne stedelijkheid komt echter niet meer per definitie overeen met het stadscentrum (Boomkens 1998). Stedelijkheid komt ook voor op andere locaties, zoals bijvoorbeeld stationslocaties en luchthavens. Belangrijke voorwaarde voor stedelijkheid is wel de plaatsgebondenheid: zonder fysieke plek geen stedelijkheid. Van der Wouden (1999a) benadrukt dat de tegenpool van stedelijk niet landelijk is maar de monofunctionele slaapstad of het industrieterrein. Er is bij stedelijkheid sprake van een overlappend - multifunctioneel - ruimtegebruik.

De herinrichting van openbare ruimten wordt vaak ingezet als instrument om de stedelijkheid te vergroten. Het is vaak zelfs een 'essentiële' doelstelling bij veel herstructureringsprojecten. Dit kan geïllustreerd worden aan de hand van een citaat uit *'Amsterdam timmert aan de vloer'* (van der Plas 2001, p. 11), een nota over de verbetering van de kwaliteit van de openbare ruimte in Amsterdam: "De kwaliteit van de openbare ruimte bepaalt voor een groot deel hoe bewoners, bezoekers en ondernemers de stad ervaren en gebruiken. Wil Amsterdam het imago van een aantrekkelijke en dynamische woon- en werkstad behouden, dan is een duurzaam en hoogwaardig ingerichte openbare ruimte met een optimale gebruikswaarde van het grootste belang".

De *genius loci* is het unieke, het karakteristieke van plaatsen waarmee de ene plaats zich onderscheidt van een andere plaats, ook wel genoemd de identiteit van een plaats. Het is de vorm, kleur of samenstelling van een object dat gebruikers van de stad ervaren als een typische *image* van de stad. Een identiteit van een plaats kan langer mee gaan dan een mensenleven. Dit betekent natuurlijk niet dat de identiteit niet aan verandering onderhevig kan zijn. Plaatsen zijn immers verbonden met gebeurtenissen, identiteiten, mythen, geschiedenis en herinneringen (Hajer & Reijndorp 2001, pp. 35-37).

Het unieke van een stad wordt in belangrijke mate bepaald door de inrichting, het gebruik en het beheer van de verzameling openbare ruimten. Naast de fysieke inrichting kunnen openbare ruimten gelegenheid geven om uitdrukking te geven aan een eigen, individuele identiteit. Het biedt de mogelijkheid om een eigenheid te tonen te midden van anderen. De openbaarheid kan op deze wijze ook duidelijk maken tot welke groep iemand behoort. De verzameling van openbare ruimten geven met elkaar, in een gegeven tijd en ruimte, een stad een eigen 'sense of place' (o.a. Steele 1981, Holloway & Hubbard 2001).

Hoewel veel steden een uniek karakter hebben is er in toenemende mate sprake van een mismatch tussen de zender en de ontvanger. Het probleem is vaak aanwezig dat tussen hetgeen wat wordt beoogd met de inrichting van een ruimte (de zender) niet als zodanig wordt ervaren door gebruikers (de ontvangers). Bovendien verliezen plaatsen steeds vaker hun uniciteit. Walsh (1992) spreekt in dit kader over *'the erosion of a sense of place'*. Hiermee wordt bedoeld dat maatschappelijke processen en ontwikkelingen zoals massa-communicatie, massacultuur en een internationaal gerichte economie er voor gezorgd hebben dat plaatsen in een aantal opzichten steeds meer op elkaar gaan lijken. Dit betreft zowel de inrichting als de vormgeving van openbare ruimten. Openbare ruimten worden ontworpen door dezelfde internationale architecten en ingericht met dezelfde voorzieningen, uniforme gevels en kleuren.

Door de sterke tendens richting standaardisatie en conformiteit van plaatsen lijkt de stedelijke identiteit steeds vaker te zijn losgekoppeld van de geografische en lokale werkelijkheid (o.a. Scott 1997). Dit proces wordt ook wel 'placelessness' genoemd.

Functies en voorzieningen hebben geen enkele lokale binding en staan 'los' van de omgeving (Hannigan 1998). Ook bij individuen ontbreekt het aan een gevoel van verbondenheid met een plaats. Tegelijkertijd heeft deze ontwikkeling een tegengesteld karakter. In die zelfde bestaande monocultuur wordt de waarde van originaliteit enorm benadrukt. Er moet een hoge prijs worden betaald voor het bezitten of bezoeken van een klein stukje originaliteit, een schilderij, een glimp van het verleden, een historisch gebouw of openbare plaats, of een stukje steen van de Berlijnse Muur (Ennen 1999). Naast een groeiende mondiale cultuur is er in toenemende mate dus belangstelling voor lokale en regionale cultuur (Harvey 1989). Harvey legt deze paradox uit door er op te wijzen dat globalisering het nodig en wenselijk maakt dat plaatsen (zoals steden) zich onderscheiden van andere plaatsen.

In het nationale beleid vinden bovengenoemde trends hun neerslag in bijvoorbeeld de *Nota Belvedere* (Ministerie van OCW 1999) waarin wordt gepleit voor een nadrukkelijker plaats voor de cultuurhistorische identiteit van gebieden binnen de vormgeving en inrichting van plaatsen. Naast economische, ecologische en esthetische belangen gaat het om het bieden van een tegenwicht tegen de mondialisering en het versterken van de eigen identiteit van gebieden. Bij nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen moet meer aandacht komen voor behoud van cultuurhistorische kwaliteiten, vooral ook in binnensteden en bij de vormgeving van de openbare ruimte.

Toch is op nationaal niveau de openbare ruimte lange tijd als onderdeel van andere beleidsterreinen gezien. Pas in 1988, met het verschijnen van de *Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening*, wordt voor het eerst afzonderlijk aandacht besteed aan de openbare ruimte. De aandacht voor inrichting, gebruik en beheer van openbare ruimten is sindsdien sterk gestegen (zie bijvoorbeeld *Vijfde Nota over de Ruimtelijke Ordening* 2001, *Nota Wonen* 2000, *Nota Belvedere* 1999 en de *Architectuurnota* 2000).

Reindorp en Nio (1996, p.163) constateren echter dat het een ingewikkelde opgave is om op rijksniveau aandacht voor de ruimtelijke kwaliteit van de openbare ruimte te integreren en te coördineren. Het is typerend voor het rijkssubsidiebeleid dat de kwaliteit van de vormgeving van de openbare ruimte sinds 1989 nooit een zelfstandige status heeft gekregen. Rijksgelden blijken slechts beschikbaar wanneer het gemeentelijk beleid ten aanzien van openbare ruimte is ingebed in andere beleidsterreinen (zoals verkeer of stadsvernieuwing).

Als 'place' geen constante is, wat in dit onderzoek wordt onderschreven, dan benadrukt dit tegelijkertijd dat de inrichting, het gebruik en beheer van stedelijke openbare ruimten belangrijk is binnen het nationaal maar vooral binnen het lokale stedelijke beleid. Pas dan kan een tegenbod worden gedaan op de sterke tendens van de genoemde 'placelessness'.

3 Stedelijke openbare ruimten: inrichting en gebruik

Er zijn ingrijpende wijzigingen opgetreden in de economische structuur waarbij de nadruk steeds meer verschuift naar de diensteneconomie. Daarnaast is het toerisme naar verwachting één van de snelst groeiende sectoren en zijn stadscentra in toenemende mate een trekpleister geworden. Daarnaast is een trend gaande waarin consumptieve, symbolische en representatieve waarden (kwalitatieve aspecten) steeds belangrijker lijken te worden. De consequenties van genoemde processen voor de inrichting en het gebruik van openbare ruimten staan in onderstaande tekst centraal.

3.1 Inrichting en vormgeving van stedelijke openbare ruimten

In de jaren zestig en zeventig zijn veel publicaties met de openbare ruimte als thema verschenen. De kritiek op de naoorlogse stedenbouw waarin de openbare ruimte eigenlijk niet meer was dan een restruimte zorgde voor een herwaardering van de straat. Bekend is het werk van onder meer Jacobs (1961), Bahrdt (1969) en Sennett (1977). Het werk van deze auteurs startte vanuit een zeker pessimisme over de toekomst van de stedelijke openbare ruimte. In feite betreft het verschillende pleidooien voor stedenbouwkundige principes die haaks staan op die van de jaren vijftig en zestig: functiemenging, kleine bouwblokken, behoud van oudere gebouwen en concentratie van bebouwing. Hun werk heeft er voor gezorgd dat de openbare ruimte nadrukkelijk op de politieke en culturele agenda kwam.

In de jaren zeventig ging de aandacht nog vooral uit naar de inrichting van collectieve ruimte in woonwijken (zoals woonerven). Pas vanaf eind jaren tachtig krijgen de publieke ruimten in de stadscentra meer aandacht. De kwaliteit van de openbare ruimte wordt beschouwd als een belangrijk onderdeel van de stedelijke vernieuwing en stedelijke revitalisering. Het zogenaamde allure-beleid doet zijn intrede en in het kader hiervan dient de openbare ruimte een 'hoogwaardige' uitstraling krijgen (Hajer 1989). De openbare ruimten moeten gaan fungeren als economische en toeristische trekkers voor de stad. Zo is in Amsterdam het Damrak-Rokin omgetoverd tot de letterlijke toegangspoort van de stad: de zogenaamde 'rode loper'. Dezelfde functie heeft de Westersingel in Rotterdam: vanuit het Centraal Station dient deze singel als stedelijke entree.

De postindustriële economie wordt steeds duidelijker zichtbaar in het hedendaagse stadsbeeld. Prestigieuze wolkenkrabbers verrijzen in de stadscentra, waarbij de architectuur is gericht op representatie en prestige. Door Burgers (1999, pp. 128-130) worden dergelijke openbare ruimten omschreven als landschappen van economische en bestuurlijke potentie, zogenaamde *geërecteerde ruimten*. De ontwikkelingen blijven echter niet beperkt tot investeringen in opvallende architectuur. Het lijkt eveneens belangrijk welke sfeer de openbare stedelijke ruimte uitstraalt.

In de slag om de aandacht van consument en investeerders worden er steeds meer publieke ruimten ontwikkeld die gebaseerd zijn op deze vermaakfunctie, zoals festivalplaatsen, culturele clusters, entertainmentcentra, megabioscopen en sportcomplexen. Vaak is er sprake van een verregaande functionalisering van de stedelijke ruimte voor één bepaald doel, zoals bijvoorbeeld consumptie. Hajer & Reijndorp (2001, p. 25) omschrijven dit als het 'pretparkdiscours'. Burgers (1999, pp.

130-132) omschrijft de ontwikkeling van stedelijke openbare ruimten als consumptieparadijs als *geëtaleerde ruimten*. De openbare ruimte fungeert hierbij louter als landschap van verlokking en verleiding.

Dergelijke ontwikkelingen hebben gevolgen voor het gebruik van de stedelijke openbare ruimte. Immers, de pogingen om van stadscentra pretparken te maken kunnen leiden tot homogenisering en thematisering hetgeen zich slecht verdraagt met het aantrekken van een grote verscheidenheid aan bezoekers. Wat dreigt is dat het beleid over de openbare ruimte zich eenzijdig gaat richten op de wensen en behoeften van specifieke groepen en daardoor andere groepen uitsluit (zie bijvoorbeeld van der Woud 1988 en Hajer 1989, Hajer & Reijndorp 2001).

3.2 Gebruik en beleving van stedelijke openbare ruimten

De kwaliteit van openbare ruimten wordt in de eerste plaats bepaald door hoe zij worden gebruikt en niet zozeer door hoe zij zijn vormgegeven (Hajer 1989, pp. 33-34).

In de oudheid werd het gebruik van de openbare ruimte in de regel geassocieerd met deelname aan het openbare leven. Het marktplein en de kerk waren in vroeger tijden de plaatsen in de stad met een sociale functie, waar het publieke leven zich afspeelde (Bahrdt 1961, Burgers & Oosterman 1992).

In de huidige, postindustriële economie is een verschuiving waar te nemen van functionalisme naar symbolisme. Niet zo zeer het functionele nut, maar de ervaring en beleving van activiteiten en gebieden staat centraal. Het stedelijk leven wordt meer en meer geësceneerd en gethematiseerd en de openbare ruimte krijgt vaker de functie van *geëxposeerde ruimte* (Burgers 1999, pp. 135-137). Vermaak speelt hierbij een steeds belangrijker rol. Zo stelt een steeds groter wordende groep koopkrachtige consumenten het op prijs om te winkelen in een prettige, levendige omgeving en beschouwen zij het winkelen als een beleving. Winkelen heet steeds vaker 'funshoppen' en de winkels veranderen in voorzieningen voor zogenaamd 'shopertainment' (Hannigan 1998, pp. 90-93). Daarbij is een vervluchtiging van gedragspatronen waarneembaar. Nog maar weinig activiteiten weten mensen langere tijd te boeien. Mensen zijn constant op zoek naar nieuwe ervaringen (Mommaas 2000). De openbare ruimte is slechts het decor voor verschillende personages die verschillende rollen spelen op een gegeven tijd en plaats. Men kan deelnemer zijn en bestaande contacten onderhouden en nieuwe contacten leggen, maar men kan ook toeschouwer zijn en inspiratie en nieuwe ideeën opdoen. Aanwezig zijn in de openbare ruimte kan het gevoel geven 'er bij te horen'. De openbare ruimte als plaats van ontmoeting is nog immer vaak doelstelling van lokaal beleid.

Gadet (1999, p. 32) denkt dat de sociale betekenis van openbare ruimten in de toekomst zich zal beperken tot 'passantenopenbaarheid', waarbij alleen het zien van anderen nog betekenis heeft. Dit kijken en bekeken worden hoort volgens andere auteurs juist heel uitdrukkelijk tot de functie van de openbare ruimte: het hoort bij de 'stedelijke ervaring'. Alhoewel meestal passief, fungeert de openbare ruimte wel degelijk als ('erotisch') trefpunt. Stedelijke voorzieningen - variërend van café tot galerie - maken het mogelijk om te zien en gezien te worden en maatschappelijke soortgenoten en dus potentiële partners tegen te komen (Burgers & Oosterman 1992, p.15). Burgers (1999, pp. 132-

134) spreekt in dit kader van de *geëxalteerde ruimte*. Daarin zijn stedelijke openbare ruimten landschappen van opwinding en extase. Het zijn consumptieplaatsen van sex, drugs en andere genotsmiddelen. Ook de toenemende stedelijke 'festivalisering' past in deze geëxalteerde openbare ruimte (zoals bij voorbeeld de Gay Pride Parade en de Uitmarkt).

Naast eerder genoemde functies biedt de stedelijke openbare ruimte tevens gelegenheid om uitdrukking te geven aan een eigen identiteit te midden van anderen. De openbaarheid kan op deze wijze duidelijk maken tot welke groep iemand behoort of juist niet behoort. Dat kan gebeuren door louter aanwezigheid maar ook door het tot stand brengen van uitingen in de vorm van reclame, graffiti en andere opgetekende symbolen. Zo drukken subculturen drukken steeds meer hun stempel op de stedelijke openbare ruimte (Burgers 1999). Soms is dit structureel, soms tijdelijk. Zo vormt de Amsterdamse Regulierdwarsstraat overdag de verbinding tussen winkels, is het 's avonds een restaurantstraat en 's nachts een homo-straat (Wouden 1999b). Daarnaast wordt door de toegenomen internationale migratie de samenleving steeds meer een multiculturele samenleving hetgeen betekent dat bepaalde openbare ruimten vooral voor specifieke etnische groeperingen aantrekkelijk zijn: de *gekleurde ruimte* (Burgers 1999).

Niet alle openbare ruimten worden echter positief ervaren. Bepaalde plekken in de stad hebben hun aantrekkingskracht grotendeels verloren en worden steeds meer geassocieerd met criminaliteit, onveiligheid en onbeheersbaarheid. Openbare ruimten worden dan plaatsen waar de problemen van een samenleving zich manifesteren. Burgers (1999, pp. 140-142) spreekt over de *gemarginaliseerde ruimte*. Aangezien het grote publiek liever een confrontatie met verslaafden, (ex-)psychiatrische patiënten en daklozen vermijdt, worden bepaalde straten, pleinen en parken nauwelijks meer bezocht. Net als in de winkelgebieden waar dergelijke groepen geweerd worden, is ook in deze openbare ruimten sprake van homogenisering van het publiek, zij het via andere mechanismen.

Voor de toekomst van de openbare ruimte als ontmoetingsplaats introduceert Hajer (1996) het concept van '*heterotopia's*'. Dit concept is gebaseerd op de idee van 'overlappend' gebruik in de ruimte: economisch, cultureel en recreatief. Heterotopia's vormen een plek waar alle lagen uit de samenleving elkaar ontmoeten. Door regelmatige doch relatief afstandelijke observatie en (h)erkenning vindt integratie vanzelf plaats. Zo leveren zij een bijdrage aan de vermindering van de angst en de onzekerheid die voortkomen uit maatschappelijke verandering en die de burgers hun toevlucht doen zoeken in hun Privatopia's, de veilige thuishavens. Voor het heterotopia concept zijn plekken als stations, transferpunten van trein, metro, bus of carpooling de interessante locaties. Hajer ziet heterotopia als een vorm van culturele verstedelijking. Het creëren van sferen en identiteiten is in dit kader belangrijk. Als voorbeelden van Heterotopia's noemt Hajer de Amsterdamse Albert Cuyp en de Londense metro. Maar ook de nieuwe plannen van de Gemeente Rotterdam en de gemeente Utrecht voor de herinrichting van het stationsgebied, waarbij verschillende activiteiten als wonen, werken en recreëren elkaar gaan overlappen en worden gecombineerd met een veelheid aan overstappende burgers, lijken een goede poging een heterotopia te creëren.

Het lijkt tijd voor een accentverschuiving in het ruimtelijk ordeningsbeleid van de concentratie op ruimte (*space*) naar plaats (*place*). Concreet betekent dit dat de nadruk op het ontwikkelen en ordenen van bijvoorbeeld een functionele verzorgingshiërarchie of infrastructuur tussen stedelijke knooppunten zal verschuiven naar een analyse van de kwaliteit van bestaande plaatsen.

3.3 Tussen activiteit en attractiviteit

Het zojuist geschetste beeld van inrichting en gebruik van de openbare ruimte illustreert dat de richting van de toekomstige ontwikkeling niet onbetwist zal zijn.

Plannen voor (her)inrichting van openbare ruimten zijn vaak aanleiding voor discussies tussen verschillende bevolkingsgroepen. Mitchell (1995) bespreekt daarvan een treffend voorbeeld (People's Park). Hij schetst de botsing van belangen tussen bevolkingsgroepen wanneer een park dat jarenlang dienst deed als plek waar vrije meningsuiting van politieke activisten en het overnachten van daklozen gedoogd werd, plotseling (gedeeltelijk) veranderd dreigt te worden in een sportterrein voor de nabijgelegen universiteit. In feite is dit een botsing tussen twee visies op de openbare ruimte. Enerzijds het idee van openbare ruimte als plek voor vrije meningsuiting en toegankelijkheid voor iedereen (dus ook voor de daklozen) en anderzijds de visie van openbare ruimte als sociaal veilige plaats voor vermaak van een 'gewenst' publiek. Ontwerpers en planners van nu lijken vooral de laatste mening te delen. Is het echter alleen aan planners en ontwerpers om te bepalen voor wie de openbare ruimte (impliciet) wordt ingericht?

Volgens Hajer & Reijndorp (2001, pp. 9-11) wordt er met beperkte visie gekeken naar de inrichting van openbare ruimten. Zij onderscheiden daarbinnen drie 'discoursen'. Het ontwerpdiscours kent een gemeenschappelijke interesse in het terugdringen van de rommeligheid in openbare ruimten door de nadruk te leggen op de esthetiek van ruimten. Het veiligheidsdiscours staat in het teken van beheersbaarheid van onveilige situaties in openbare ruimten. Het mobiliteitsdiscours tenslotte benadrukt openbare ruimten als doorgangsruiden, zogenaamde niet-plaatsen. Ieder discours kent eigen standaardoplossingen, sympathisanten en blinde vlekken. Dergelijke discoursen geven echter geen antwoord op de vraag wat goede openbare ruimten zijn of zou moeten zijn. Hajer & Reijndorp pleiten voor het loslaten van de idee dat openbare ruimten volledig toegankelijk zouden moeten zijn. Volgens hen neemt in de discussie de toegankelijkheid die openbare ruimten karakteriseert een te centrale plaats in. Zij prefereren het bredere idee van publiek domein waarbinnen niet zozeer de toegankelijkheid maar de gedeelde ervaringen van verschillende culturele achtergronden centraal staat, zogenaamde culturele mobiliteit.

Zouden openbare ruimten niet veel minder moeten worden ingericht? Gebruikersprofielen en leefstijlen veranderen immers sneller dan de fysieke omgeving. Om een dergelijke vraag scherper te kunnen formuleren zal in de volgende hoofdstukken aandacht worden besteed aan de inventarisatie en evaluatie van de inrichting en het gebruik van vijf openbare ruimten in Rotterdam.

4 Vijf openbare ruimten in Rotterdam: beleid en inrichting

In dit hoofdstuk staat de openbare ruimte in Rotterdam centraal. Allereerst wordt bekeken welke ideeën en verwachtingen ten grondslag lagen aan de recente (her-)inrichting van de Rotterdamse openbare ruimte. Vervolgens wordt nader ingegaan op de inrichting, het ontwerp en de betekenis van de vijf geselecteerde openbare ruimten: de Westersingel, het Museumpark, het Schouwburgplein, de Beurstraverse en het Skatepark Westblaak.

4.1 Lokaal beleid in Rotterdam: stedelijke openbare ruimte

Sinds 1985 wordt in Rotterdam gewerkt aan een attractieve stad, waarbij de openbare ruimte een belangrijke rol speelt. Het *Binnenstadsplan* (1985) vormde hiertoe een eerste aanzet, het *Binnenstadsprogramma* (1993) een aanvulling en actualisering. In deze plannen wordt een aantal ontwikkelingsgebieden in het stadscentrum onderscheiden, te weten *Waterstad*, *Centrumruit* en *Parkendriehoek* (zie Van Aalst 1997). In deze ruimtelijke clusters staan specifieke thema's centraal.

Zo richt het gebied *Waterstad* zich op maritiem toerisme. Het gebied omvat een aantal concentratiepunten zoals de Oude Haven als uitgaanscentrum met terrassen, cafés en restaurants en de Leuvehaven met nieuwe of vernieuwde musea zoals het Maritiem Museum, het Buitenmuseum en het Historisch Museum. Behalve de aanwezigheid van publiekstrekkende functies is ook de buitenruimte van het gebied - met name de Boompjes (boulevards) - van belang. Via de hartader van de stad, de Coolsingel, is *Waterstad* verbonden met het centrum.

De *Centrumruit* vormt het hart van het centrum, waarin alle functies worden geïntegreerd. Langs het Weena zijn kantoren, hotels, een casino en congresaccommodatie geconcentreerd. De Lijnbaan en het Beursplein vormen het belangrijkste winkelgebied. Ook het Schouwburgplein is een belangrijk concentratiepunt. Het plein vormt 'het podium van de stad' en is inmiddels opnieuw ingericht. Dit gedeelte van het centrum vormt een culturele zone met filmhuizen en galeries. Via de zogenaamde culturele as, de Westersingel, wordt de centrumruit verbonden met de Parkendriehoek.

De *Parkendriehoek* heeft cultuur en (groene) recreatie als thema. Het Museumpark vormt het brandpunt. In dit park bevindt zich Museum Boymans-Van Beuningen, het Nederlands Architectuurinstituut, de Kunsthal en het Natuurmuseum. De Parkendriehoek en *Waterstad* tezamen zorgen ervoor dat het centrumgebied weer wordt verbonden met de Nieuwe Maas.

In de jaren tachtig en negentig wordt de aandacht voor de openbare ruimte met name bepaald door de visuele kwaliteit en de functie van de buitenruimte "als visitekaartje voor de stad" (Gemeente Rotterdam 1993, p. 6). De openbare ruimte wordt nadrukkelijke vormgegeven en de betekenis van deze exclusieve vormgeving voor de stedelijke identiteit is een belangrijk aandachtspunt.

Inmiddels zijn er twee plannen gepresenteerd waarbij naast de stedelijke identiteit en het (gewenste) imago ook het gebruik en de beleving van de openbare ruimte meer centraal staat: het *Actieplan Attractieve stad* (Gemeente Rotterdam 2001) en het

Binnenstadsplan 2000-2010 (Gemeente Rotterdam 1999). Daarnaast heeft een aantal recente evenementen, zoals het Europees Kampioenschap Voetbal in 2000 en Rotterdam Culturele Hoofdstad van Europa 2001, er voor gezorgd dat de kwaliteit van de buitenruimte versneld is aangepakt, zoals bijvoorbeeld de herinrichting van de culturele as (Westersingel) en de aanleg van het Skatepark (Westblaak). Het programma *Buitenruimteprogramma Culturele Hoofdstad 2001* - een onderdeel van het collegeprogramma *Attractieve stad* - benadrukt het belang van een levendiger stadscentrum voor bewoners en bezoekers.

In het *Actieplan Attractieve Stad* wordt de openbare ruimte opgevat als het verbindende element, het 'lijm van de stad', dat alles bij elkaar houdt, rust en herkenning brengt, van iedereen is en door iedereen gebruikt wordt. Vervolgens wordt er in de plannen echter vooral ingegaan op esthetische (cosmetische) ingrepen.

In het *Binnenstadsplan 2000-2010* wordt onder het motto 'Vitaliteit door attractiviteit' ingezet op publieksvriendelijke buitenruimten die als prettig en veilig worden ervaren. Vermaak neemt daarbij een centrale plaats in en de Rotterdamse binnenstad krijgt meer betekenis als recreatiemilieu.

4.2 Vijf cases geschetst: inrichting en ontwerp

Op basis van een verkenning van de literatuur, uiteenlopende inrichtings- en gebruiksaspecten en een rondgang langs diverse binnenstedelijke openbare ruimten in Rotterdam is gekozen voor vijf case-studies, te weten: de Westersingel, het Museumpark, het Schouwburgplein, de Beurstraverse en het Skatepark Westblaak (zie kaart in kleurenkatern).

De *inrichting* en de *vormgeving* van stedelijke openbare ruimten draagt bij aan de identiteit van de stad als geheel en heeft invloed op de manier waarop ruimten worden beleefd. De inrichting kan het gevolg zijn van een historische ontwikkeling, een herontwikkeling van een bestaande ruimte of van de realisering van een geheel nieuw gecreëerde ruimte. De manier waarop een stedelijke openbare ruimte wordt ingericht, wordt gebruikt en beheerd is afhankelijk van de mate van horizontale en verticale integratie van verschillende betrokken partijen. In sommige gevallen is er sprake van een top-down-benadering, waarbij de gemeente zelfstandig besluiten neemt en de centrale regie voert. In andere gevallen is er sprake van een zogenaamde bottom-up-benadering waarbij betrokken partijen en burgers initiatief nemen een specifieke openbare ruimte te creëren dan wel her in te richten. Soms is er sprake van een tussenvorm waarbij de interactie tussen de lokale overheid en andere betrokken partijen, zoals gebruikers en omwonenden, centraal staat. Aangenomen mag worden dat hoe algemener het belang is, hoe sterker partijen op een hoger schaalniveau betrokken zijn bij de inrichting en het beheer van openbare ruimten. Daarnaast speelt zeggenschap over de openbare ruimte een rol: wanneer een openbare ruimte (ten dele) in handen is van private partijen kan dit leiden tot het afstoten van bepaalde voorzieningen en groeperingen die commercieel niet interessant zijn. Op deze aspecten wordt bij de beschrijving van de case-studies in dit hoofdstuk nader ingegaan.

De mate waarin stedelijke openbare ruimten verschillende *gebruiksmogelijkheden* hebben speelt een belangrijke rol bij de waardering van de ruimte. Sommige ruimten

worden bedoeld of onbedoeld gebruikt voor uiteenlopende activiteiten (multifunctionaliteit) terwijl andere openbare ruimten slechts bedoeld zijn voor beperkte en/ of eenzijdige activiteiten (monofunctionaliteit). De verwachting is dat sommige ruimten intensief worden gebruikt door verschillende gebruikersgroepen met uiteenlopende leefstijlen. In dergelijke ruimten wordt meer verbleven. Andere ruimten worden gebruikt als verbindingroutes tussen verschillende plaatsen in de stad. Hier zullen veel passanten worden aangetroffen, mensen die onderweg zijn van het ene naar het andere gebied. Sommige openbare ruimten hebben een duidelijke buurt- (speelplaats) of stedelijke functie (park), terwijl andere ruimten veel meer bedoeld zijn als een nationaal of zelfs internationaal pronkstuk. De intensiteit van de beleving en het gebruik van openbare ruimten is vanzelfsprekend afhankelijk van de mate waarin op een openbare ruimte kan worden verbleven. In hoofdstuk vijf komen deze aspecten uitgebreid aan de orde.

Bovengenoemde inrichtings- en gebruikaspecten zijn niet los van elkaar te zien en hebben invloed op de manier waarop ruimten worden beleefd. In figuur 4.2 zijn de verschillende aspecten van de vijf geselecteerde openbare ruimten in Rotterdam schematisch weergegeven.

Figuur 4.2

Inrichtings- en gebruikaspecten van de vijf geselecteerde openbare ruimten

Openbare ruimte	Inrichtingsaspecten	Gebruikaspecten
Westersingel	☐ Herinrichting bestaande Singel ☐ Interactie gemeente en betrokkenen ☐ Initiatiefnemer: gemeente ☐ Openbare ruimte	☐ Multifunctioneel ☐ Passanten
Museumpark	☐ Herinrichting bestaand park: bestaande en nieuwe voorzieningen ☐ Top-down ☐ Initiatiefnemer: gemeente ☐ Openbare ruimte	☐ Monofunctioneel ☐ Verblijvers
Schouwburgplein	☐ Herinrichting bestaand plein: bestaande en nieuwe voorzieningen ☐ Top-down ☐ Initiatiefnemer: gemeente ☐ Openbare ruimte	☐ Multifunctioneel ☐ Verblijvers-Passanten
Beurstraverse	☐ Nieuw gecreëerde ruimte: nieuwe voorziening of uitbreiding bestaande ☐ Top-down ☐ Publiek-Private constructie ☐ Semi-openbare ruimte	☐ Monofunctioneel ☐ Verblijvers-Passanten
Skatepark Westblaak	☐ Nieuw gecreëerde ruimte ☐ Bottum-up ☐ Initiatiefnemers: skaters ☐ Openbare ruimte	☐ Monofunctioneel ☐ Verblijvers

4.2.1 Westersingel: 'culturele as'

In het *Binnenstadsplan* (1985) is voor het eerst sprake van de Westersingel als onderdeel van de culturele as. Hiermee wordt de as aangeduid die loopt van het Centraal Station via de Westersingel naar de Veerhaven aan de rivier de Maas (zie kaart en foto in kleurenkatern). Langs de culturele as liggen de zogenaamde culturele zwaartepunten van het stadscentrum: het Schouwburgplein, het Museumpark, de Witte de Withstraat en een aantal afzonderlijke instellingen. Op de Westersingel zelf bevindt zich een aantal culturele en maatschappelijke instellingen, woningen, winkels en horeca. Het feit dat Rotterdam in 2001 werd uitgeroepen tot Europese Culturele Hoofdstad gaf een versnelde impuls aan de herinrichting van de culturele as. De Westersingel moest een uitnodigend karakter als doorgangsroute krijgen: een zogenaamde entree ('rode loper') tot de Culturele Hoofdstad.

De Westersingel ligt tussen het Kruisplein en het Eendrachtspaleis en maakt deel uit van het stelsel van singels dat voor de Tweede Wereldoorlog is aangelegd door de toenmalige stadsarchitect W.N. Rose. De Westersingel is van oudsher een singel met een specifiek karakter en veel statige panden. In de loop der jaren nam de recreatieve waarde van de singel af, vervuilde het water en werd de oever in toenemende mate gebruikt als hondenuitlaatplaats. Het toegenomen autoverkeer zorgde bovendien voor overlast. Deze aspecten gaven in de jaren negentig aanleiding tot het nemen van een groot aantal maatregelen voor de herinrichting van de Westersingel. De Westersingel is onderdeel van het Singelplan, het plan om in het kader van het actieplan *Attractieve Stad* alle singels uit de periode 1850-1950 in Rotterdam kwalitatief te verbeteren.

De dienst Stedebouw en Volkshuisvesting van de gemeente Rotterdam heeft in nauwe samenwerking met de Rotterdamse Kunststichting (RKS) het plan voor de Westersingel ontwikkeld. Daarbij is er veelvuldig overleg geweest met de bewoners en eigenaren van horeca en detailhandel aan de singel. In december 2000 is de vernieuwde Westersingel officieel opgeleverd: de singel is uitgebaggerd, er is beschoeiing aangebracht, bomen zijn geroid, de parkeerplaatsen langs de singel zijn verdwenen en er zijn twee nieuwe bruggen over de singel gebouwd. Dat de Westersingel niet alleen als culturele doorgangsroute moet fungeren maar ook als cultureel evenement dienst doet blijkt uit de aangelegde beeldengalerij. Allerlei door de stad verspreide beelden zijn ondergebracht op de nieuwe kade. De beeldengalerij bevat werken van kunstenaars, waaronder Rodin, Laurens, Wotruba, Visser en Shapiro. Om de beelden goed tot hun recht te laten komen is een lichtplan ontworpen. Bovendien hoopt men hiermee een verloedering van de singel tegen te gaan. Niet alleen de beelden, maar ook gebouwen en bomen staan immers in de schijnwerpers.

Het karakter van een stadssingel is na de herontwikkeling zoveel mogelijk behouden. De versmalde rijstroken en de doorgaande fietspaden aan de Westersingel zijn voorzien van rood asfalt om het karakter van de 'rode loper' te accentueren.

4.2.2 Museumpark: 'versteende park'

Het Museumpark ligt tussen de Westzeedijk en de Rochussenstraat (zie kaart en foto in kleurenkatern). Het hedendaagse Museumpark was ooit een groene vlakte tussen het stadscentrum en de Maas. Het gebied diende als wijkpark en bood in de jaren vijftig en

zestig plaats aan een aantal grote manifestaties, zoals Ahoy 1950, E '55 en de Floriade in 1960 (zie ook Van Aalst 1997).

In het Binnenstadsplan (1985) werd het Museumpark aangewezen als een belangrijk onderdeel van de Parkendriehoek. De gemeente speelde bij de ontwikkeling een belangrijke rol. Er was sprake van een verregaande gemeentelijke bemoeienis bij de realisering van het park. Rem Koolhaas van het Office for Metropolitan Architecture (OMA) werd voor het parkontwerp gevraagd. Bij de herinrichting van het museumpark luidde de opdracht om enerzijds de musea ruimtelijk met elkaar te verbinden en anderzijds het park door de vorm een bijzondere betekenis te geven (Schwartz 1994). In het park zijn vijf instellingen gevestigd, te weten Museum Boymans-van Beuningen, het Nederlands Architectuurinstituut (NAi), de Kunsthal, het Natuurmuseum en het Chabotmuseum.

In 1991 werd begonnen met de aanleg van het Museumpark zoals het nu bestaat. Het 'kunstmatige' park heeft de vorm van een rechthoek en wordt door een aantal gebouwen afgebakend. Aan de noordzijde door het NAi, aan de oostzijde door de rozentuin van Museum Boymans-van Beuningen, aan de zuidzijde door de Kunsthal en het Natuurmuseum en aan de westzijde door de wateras als buffer tussen de medische en recreatieve-culturele voorzieningen. Het Museumpark is nadrukkelijk vormgegeven en opgebouwd uit drie zones. De middelste zone is een asfaltvlakte en doet dienst als klein evenemententerrein. Hier vinden regelmatig festivals plaats, zoals bijvoorbeeld het jaarlijkse zomerfestival De Parade. Het ligt, iets verhoogd, als een soort podium in het park. Daarnaast zijn er twee parkachtige zones, waarvan er één een stedelijk karakter heeft en de ander een landschappelijk. Het stedelijke gedeelte ('de ontvangst') markeert de overgang tussen de stad en het park. Hier staan appelbomen in een symmetrisch patroon op een grond van witte schelpen. Door middel van een as tussen de Kunsthal (Westzeedijk) en het NAi (Rochussenstraat) zijn de drie zones met elkaar verbonden. Het landschappelijk gedeelte heeft de uitstraling van een romantische tuin. De bezoeker wordt door een gebied met water en bloemen via een brug naar de Kunsthal geleid.

Het park voldoet echter niet aan alle verwachtingen. Veel bezoekers pleiten ervoor het park intensiever te programmeren en functies toe te voegen (RKS 2001). Nu ligt het Museumpark er met name 's avonds vaak verlaten en desolaat bij. Het feit dat er geen mensen in en om het park wonen en alle voorzieningen in de avond gesloten zijn leidt tot een situatie waarin nauwelijks sociale controle is. Niet alleen de bezoekers van het Museumpark zijn ontevreden. Ook de instellingen klagen al jaren over de inrichting en het functioneren van het Museumpark (NRC 2001). De vijf directeuren van de afzonderlijke instellingen willen van het park een 'familiepark' maken. Dit betekent dat het Museumpark in de toekomst een vriendelijk, veilig en goed verlicht park zou moeten zijn. Een deel van het asfalt zou moeten worden vervangen door groen. Op dit moment zijn er plannen om het park een opknappbeurt te geven. Inmiddels heeft de gemeente aan Rem Koolhaas opdracht gegeven een plan op te stellen.

In het actieplan *Attractieve stad* wordt het Museumpark aangewezen als één van de kerngebieden in 2001, waarbij een verregaande programmering van culturele activiteiten en evenementen centraal staat. De Kinderkunsthal Villa Zebra is hiervan een goed voorbeeld, alhoewel deze voorziening tot nu toe van tijdelijke aard is. Ook in het *Binnenstadsplan 2000-2010* staat het Museumpark opnieuw op de agenda: in dit plan wordt met name gepleit voor een beter beheer en onderhoud.

4.2.3 Schouwburgplein: het 'stadspodium'

Het Schouwburgplein ligt tussen het Doelencomplex, de Karel Doormanstraat, de Rotterdamse Schouwburg en de Mauritssingel (zie kaart en foto in kleurenkatern). Het plein vormt de route tussen het winkelgebied Lijnbaan en het Centraal Station. Op het plein en aan de randen bevindt zich een aantal culturele voorzieningen, zoals de megabioscoop Pathé, de Stadsschouwburg en het muziek- en congresgebouw De Doelen. Daarnaast is er een groot aantal cafés en restaurants op en rondom het plein. Het plein vormt het dak van een ondergrondse parkeergarage.

Aanleiding tot de herinrichting van het Schouwburgplein was de bouw van de genoemde megabioscoop, een project dat paste in het streven om het cultuurcluster rond het Schouwburgplein te versterken. Het ontwerp voor het Schouwburgplein is - in opdracht van de gemeente Rotterdam - afkomstig van Adriaan Geuze van West 8 Landscape Architects. Pleinvloer en bioscoopcomplex zijn in nauwe samenhang met elkaar ontworpen. Private partijen, waaronder de Doelen, Pathé en Stadsschouwburg, zijn nauw betrokken geweest bij het planproces.

Het Schouwburgplein diende zelf een attractie te worden: een stedelijk plein met een typisch Rotterdams karakter. Een belangrijk thema in het ontwerp vormde de Rotterdamse haven. Zo verwijzen de vier grote lichtmasten aan de rand van het plein in hun vorm naar de hijskranen. Daarnaast geven de ventilatortorens, ten behoeve van ontluchting van de ondergrondse parkeergarage, het plein een industrieel karakter.

Het nieuwe Schouwburgplein is in de zomer van 1997 geopend voor het publiek en wordt zowel 's avonds als overdag gebruikt. Het is ingedeeld in drie zones. De westzijde vormt de aansluiting op de entree van de bioscoop. De grote foyer van het gebouw is een semi-openbaar gebied dat een verlengstuk vormt van het plein. De zuidzijde is bestemd voor uiteenlopende activiteiten en aan de oostzijde van het plein bevinden zich grote banken. De randen van het plein worden 's avonds verlicht. Het plein is verhoogd ten opzichte van het straatniveau, waardoor een podium ontstaat, met de skyline van Rotterdam als decor. Het plein is bedoeld om als stadspodium gebruikt te kunnen worden. De omliggende terrassen met haar bezoekers vormen daarbij het publiek.

Over het daadwerkelijke gebruik van het Schouwburgplein is nog geen eenstemmigheid. In het meest recente Binnenstadsplan wordt - evenals voor het Museumpark - gepleit voor een intensievere programmering. Zo zouden er meer (culturele) evenementen moeten komen, die de omwonenden echter niet te veel overlast mogen bezorgen. Bovendien moet het plein levendiger worden door horecaondernemers in de omtrek terrassen te laten exploiteren. Er zijn echter ook geluiden te horen die vinden dat al die evenementen van het plein zouden moeten verdwijnen omdat het plein niet tot zijn recht zou komen.

4.2.4 Beurstraverse: de 'Koopgoot'

De in 1996 voltooide Beurstraverse, in de volksmond ook wel 'koopgoot' genoemd, is een verdiept aangelegde winkelstraat die onder de Coolsingel doorloopt en daarmee het Beursplein verbindt met de Van Oldebarneveldplaats. Het geeft tevens toegang tot het metrostation Beurs/ Churchillplein (zie kaart en foto in kleurenkatern).

De ontwikkeling van de koopgoot is een publiek-private samenwerking tussen ING Vastgoed in consortium met MultiVastgoed, de gemeente Rotterdam en een winkeliersvereniging. Architecten die hebben bijgedragen aan het ontwerp van het Beursplein en de Beurstraverse zijn onder andere de architect Pi de Bruin van ArchitectenCie uit Amsterdam en het Amerikaanse architectenbureau The Jerde Partnership International. De Bruin heeft het stedenbouwkundige ontwerp gemaakt voor het Beursplein terwijl het Amerikaanse architectenbureau de verdiepte winkelstraat ontwierp.

De Beurstraverse is ontwikkeld om de winkelfunctie in het centrum van Rotterdam te versterken en daarmee te kunnen concurreren met de winkelcentra Zuidplein en Oosterhof. Veel ruimte voor uitbreiding van het winkelgebied in het stadscentrum was er echter niet. Zodoende werd gekozen voor een verdiepte winkelpromenade. De bestaande functies in het gebied, waaronder het metrostation de Beurs, werden versterkt door de koppeling van winkels aan deze ruimte. Voorwaarde was wel dat het geen overdekt winkelcentrum mocht zijn, het moest een open karakter krijgen. In het lage (verdiepte) gedeelte moesten de winkels komen die gekoppeld waren aan de bestaande winkels op straatniveau. De Beurstraverse maakt een slingerachtige beweging die zich aan beide zijden van de Coolsingel doorzet. De traverse is voorzien van een deels glazen overkapping. De benedenverdieping vormt een hele aparte wereld en heeft een extra attractiewaarde. De Amerikaanse architect Jon Jerde (architect van onder andere de City Walk in Los Angeles en Horton Plaza in San Diego) heeft de verdiepte straat aangekleed met marmer en natuursteen. Hiermee is een Mediterrane sfeer gecreëerd. Daarnaast heeft de gemeente er bewust voor gekozen om geen fietsbeugels langs de koopgoot te plaatsen omdat het een wandelgebied moet zijn.

De koopgoot is particulier gebied en eigendom van een consortium waarin ING, het pensioenfonds van C&A en de gemeente participeren. Dit consortium heeft niet alleen de inrichting bepaald maar regelt ook het beheer en is verantwoordelijk voor de openbare orde en veiligheid. Een particulier bewakingsbedrijf controleert en verwijdert ongenode bezoekers, zoals daklozenkrant-verkopers, hangjongeren, muzikanten en enquêteurs. Om bepaald gedrag en gebruik van de 'koopgoot' uit te sluiten zijn er bewust geen banken in de traverse geplaatst en zijn horecagelegenheden niet toegestaan. Na sluitingstijd wordt de koopgoot vooral gebruikt als in- en uitgang van het metrostation en als doorgangsroute tussen verschillende delen van het centrum.

4.2.5 Westblaak: het Skatepark

Het skatepark ligt in de middenberm van de Westblaak (zie kaart en foto in kleurenkatern). De Westblaak werd circa twintig jaar geleden ingericht als een passantenpromenade. Deze ruimte heeft echter nooit als zodanig gefunctioneerd.

Het Skate-park is ingericht door gebruikers en ligt dichtbij de skatewinkel op de Witte de Withstraat. De ontwikkeling van dit park begon met een handtekeningenactie (Rotterdams Dagblad 1997). Rotterdamse skaters wilde een eigen locatie, waar ze konden skaten zonder weggestuurd te worden. Dit laatste was immers eerder regel dan uitzondering in de binnenstad van Rotterdam. De Dienst Recreatie Rotterdam en de Dienst Stedebouw en Volkshuisvesting toonden interesse voor het voornemen en er werd geld vrij gemaakt om een plan te ontwikkelen.

Het uiteindelijke ontwerp van het skatepark is van Dirk van Peijpe van de Dienst Stedebouw en Volkshuisvesting en het Bureau 75B. Het resultaat is een park waar verschillende mogelijkheden zijn gecreëerd voor de skaters: een zogenaamde streetcourse, een mini-ramp, een halfpipe en een ringbaan waar recreanten hun rondjes kunnen rijden (figuur 4.7). Door Bureau 75B is een kleurrijke asfaltvloer neergelegd. Centraal hierbij stond de eenheid in het park, waarvan naast skaters ook voetgangers en fietsers (passanten) gebruik zouden kunnen maken. Een groene zone, de Oase, bedoeld voor het pauzeren, voltooit het park. Daarnaast is er momenteel een plan voor de ontwikkeling van een horecagelegenheid in het skatepark: een American Diner.

De uitvoering van het plan heeft een behoorlijke tijd in beslag genomen. Er zijn in de loop van de jaren verschillende varianten ontwikkeld voordat aan de uitvoering kon worden begonnen. Een kort geding dat Delta Lloyd Vastgoed aanspant tegen de gemeente vertraagt op het laatste moment de realisatie. Veel kantooreigenaren, waaronder Delta Lloyd, zijn bang voor verpaupering van de directe omgeving van het skatepark en daarmee voor een waardedaling van de kantoorpanden. De gemeente wint het kort geding en in het najaar van 2000 is het Skatepark officieel gereed.

4.3 Resumé

Een rondgang langs de vijf onderzochte binnenstedelijke openbare ruimten laat zien dat er tijdens de inrichting van de ruimten een hoog ambitieniveau bestond. Termen als 'stadspodium' en 'culturele as' bieden echter weinig houvast als we praten over typerende betekenissen en functies van specifieke openbare ruimten. Nu dient dan ook de stap naar het gebruik en de beleving van de ruimten te worden gemaakt. In hoofdstuk vijf zal het empirisch deel van dit onderzoek centraal staan. Hoe worden de geselecteerde ruimten in Rotterdam gebruikt, beleefd en gewaardeerd? Welke betekenissen geven de verschillende gebruikers aan de vijf onderzochte openbare ruimten?

5 Vijf openbare ruimten in Rotterdam: gebruik en beleving

In dit hoofdstuk wordt op basis van het empirisch onderzoek op vijf locaties in het stadscentrum van Rotterdam een beeld geschetst van de gebruikers, het gebruik, de beleving en de waardering van de betreffende openbare ruimten. Vooral naar deze twee laatste aspecten van de stedelijke openbare ruimte is nog relatief weinig onderzoek verricht. Terwijl juist deze aspecten van belang lijken voor het toekomstige beleid en de toekomstige vormgeving en inrichting van het stedelijk openbaar gebied.

In totaal zijn 1482 personen geënquêteerd in de periode 11 juni tot 28 juni 2001 tussen 9.00 uur 's morgens en 21.00 uur 's avonds. Kenmerkend voor deze periode waren de mooie weersomstandigheden en een aantal evenementen dat plaatsvond in het kader van Rotterdam Culturele Hoofdstad 2001. Zo was er op het Schouwburgplein dagelijks tussen 11.00 en 23.00 uur het culinair-culturele evenement *Wereldsmaken Lenteplein* (met uitzondering van maandag). Vanwege dit evenement was er op het plein een aantal tijdelijke voorzieningen aanwezig, waaronder kleine 'restaurants' in portocabines, overdekte terrassen en een muziekpodium. In het Museumpark vond tussen 22 juni en 28 juni van 15.00 uur tot 24.00 uur het jaarlijkse theater- en kermisfestival *de Parade* plaats. Deze omstandigheden zijn vanzelfsprekend van invloed geweest op de resultaten van onderzoek.

Tabel 5.1
Aantal enquêtes per locatie

Locatie	N	%
Westersingel	230	15,5
Museumpark	253	17,1
Schouwburgplein	331	22,3
Beurstraverse	365	24,6
Skatepark	303	20,4
Totaal	1482	100,0

In de volgende paragraaf zal een beeld worden geschetst van de meest opvallende kenmerken van de gebruikers op de verschillende locaties.

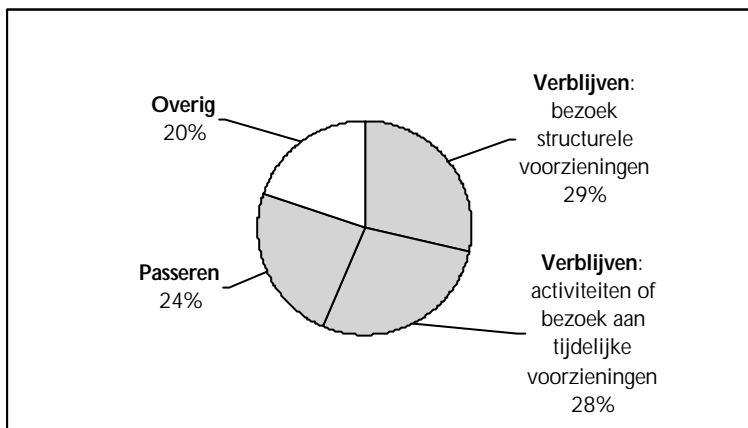
5.1 Vijf cases geschetst: de gebruikers

Wie zijn de belangrijkste gebruikers, wat is het doel van hun bezoek en hoe beleven zij de verschillende openbare ruimten? Elke locatie zal naar verwachting andere gebruikers aantrekken en aanspreken door de ligging in de stad, de specifieke inrichting, de sfeer en de aanwezige voorzieningen. Voordat echter wordt ingezoomd op de verschillende locaties is het zinvol een algemeen beeld te schetsen van het gebruik in de onderzochte openbare ruimten. Daarmee ontstaat een referentiekader voor de interpretatie van de gegevens van de afzonderlijke locaties.

De bezoekdoelen van de respondenten zijn grofweg in vier categorieën in te delen (figuur 5.1). Ruim de helft van alle gebruikers kan gerekend worden tot de zogenaamde *verblijvers*: zij brengen een bezoek aan structurele voorzieningen (winkels, culturele voorzieningen, horeca), bezoeken tijdelijke voorzieningen (de Parade) of zijn anderszins actief (skaten, vrienden ontmoeten, de hond uitlaten, zonnen). In totaal is circa een kwart van de respondenten een zogenaamde *passant*: zij gebruiken de betreffende openbare ruimte als doorgangsroute. De resterende 20% van de gebruikers heeft geen duidelijk (bezoek)doel. Deze laatste groep is minder uitgebreid bestudeerd dan de andere twee hoofdgroepen.

Figuur 5.1

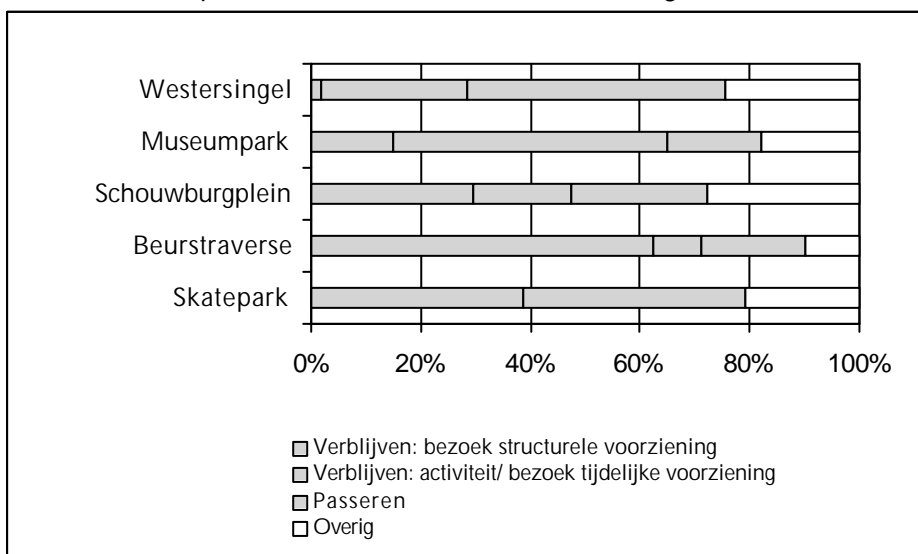
Bezoekdoelen van de respondenten naar hoofdcategorie.

De openbare ruimte trekt in de ochtenduren veel passanten. 's Avonds heeft de ruimte meer een verblijfsfunctie. Het mooie weer tijdens het enquêteren zal daar zeker aan bijgedragen hebben. Het type bezoekers is overdag en 's avonds verschillend. In de avonduren zijn vrouwen, ouderen en mensen van buiten Rotterdam minder vertegenwoordigd in de onderzochte openbare ruimten. 's Avonds is de openbare ruimte vooral het domein van jongeren (scholieren en studenten).

Figuur 5.2

Bezoekdoelen per locatie voor de vier hoofdcategorieën

Figuur 5.2 geeft een overzicht van de verhouding tussen verblijvers en passanten op de verschillende locaties. Vooral de Westersingel wordt veel gebruikt door passanten. In het Museumpark, op het Schouwburgplein en vooral op de Beurstraverse ligt het accent meer op de verblijfsfunctie. Terwijl in het Skatepark het aandeel verblijvers en passanten nagenoeg gelijk is.

Door wie worden de verschillende locaties specifiek gebruikt en hoe beleven en waarderen deze gebruikers de afzonderlijke ruimten? Deze vragen zullen nu de revue passeren.

5.1.1 Westersingel: domein van passanten

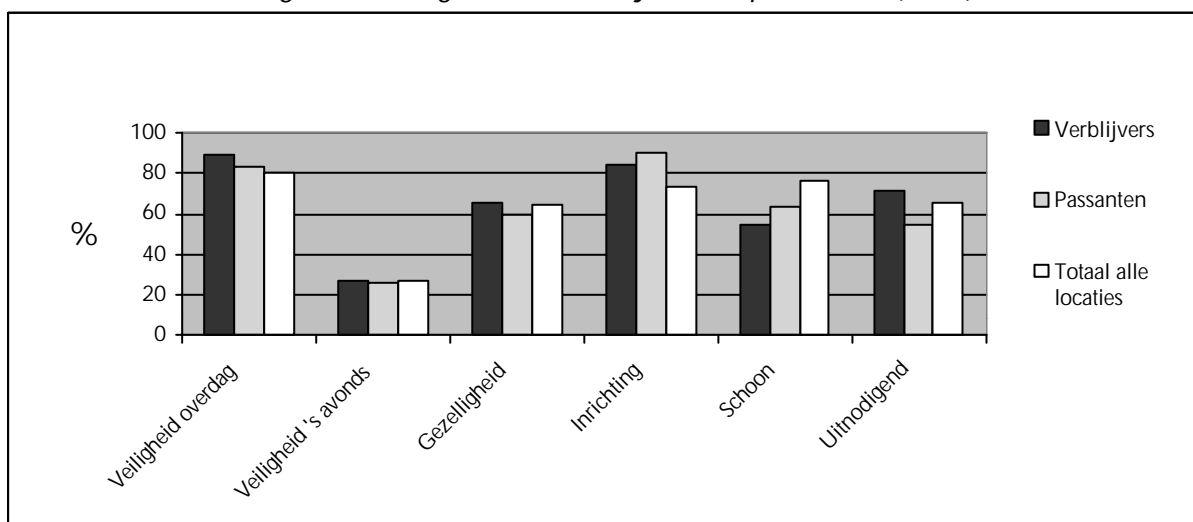
De Westersingel doet dienst als entree tot de stad. Als zodanig wordt deze singel veel gebruikt als doorgangsroute, bijvoorbeeld op weg naar een werkafspraak, voorzieningen elders of naar het station. Zowel overdag als 's avonds is ongeveer de helft van de bezoekers passant. De mensen die er verblijven ontplooiën uiteenlopende activiteiten die niet eenvoudig onder één noemer zijn te brengen: zij pauzeren, bekijken beelden, voeren de eendjes of rusten uit. Daarnaast zegt een deel van alle bezoekers *geen* doel te hebben voor hun bezoek (16%).

Bij de groep verblijvers domineert de leeftijdsklasse boven de 40 jaar. Mede door het ontbreken van voorzieningen die specifiek op jongeren zijn gericht trekt de Westersingel ten opzichte van de overige locaties gemiddeld het oudste publiek: de leeftijdsklassen 40-64 jaar en 65 jaar en ouder zijn sterker vertegenwoordigd dan elders. De jongeren die op de Westersingel komen zijn voor het merendeel passant.

Opvallend is dat relatief veel bezoekers van de Westersingel van buiten de stad Rotterdam komen (40%). Zij gebruiken de Westersingel voornamelijk als doorgangsroute ('rode loper' tot de stad), zoals beoogd door de inrichters.

Figuur 5.3

Positieve beoordeling Westersingel door verblijvers en passanten (in %)

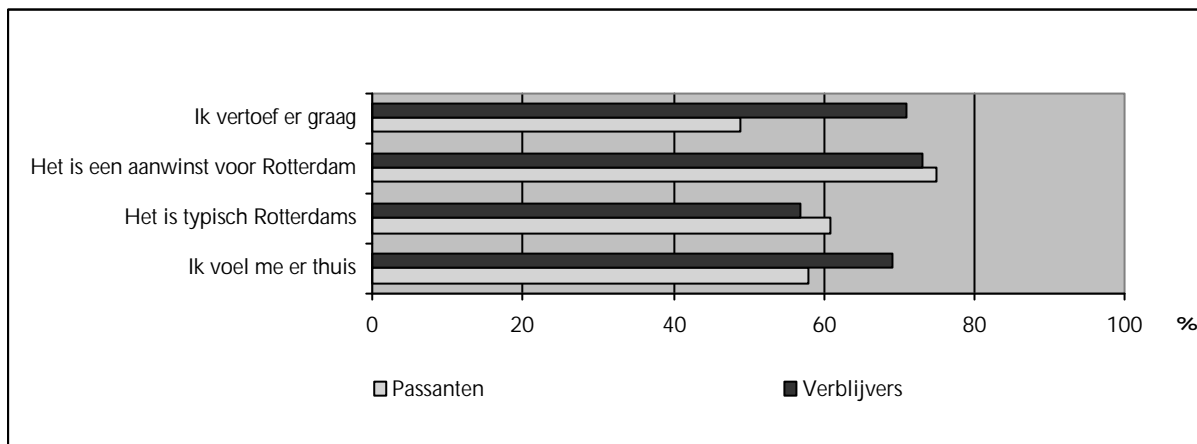
Wordt gekeken naar de waardering van de Westersingel dan valt op dat vooral de veiligheid overdag en de inrichting van het gebied als zeer positief worden beoordeeld (figuur 5.3). Meer dan 85% van alle respondenten is positief tot zeer positief over deze twee aspecten. Vergeleken met de beoordeling van het totaal aantal respondenten op

alle locaties valt op dat de Westersingel veel minder positief beoordeeld wordt op het aanwezige zwerfvuil. Veel mensen vinden het er niet 'schoon' getuige het relatief lage percentage dat positief is over dat aspect.

De verblijvers vertoeven graag op de Westersingel. Zij vinden de 'nieuwe' Westersingel een aanwinst voor de stad en voelen zich er thuis (figuur 5.4). Ook een meerderheid van de passanten denkt dat de herontwikkelde Westersingel een aanwinst voor Rotterdam is. Vooral Rotterdammers benadrukken dat de singel een typisch Rotterdamse openbare ruimte is. Blijkbaar hebben bezoekers van de stad die niet in Rotterdam wonen een ander beeld van Rotterdam.

Figuur 5.4

Beleving van de Westersingel door verblijvers en passanten (in %)

5.1.2 Museumpark: domein van incidentele verblijvers

Het Museumpark ligt aan het einde van de Culturele As. Het is een concentratie van museale instellingen in een stadspark. Zo'n 65% van de gebruikers van dit park kan beschouwd worden als verblijver en circa 17% als passant.

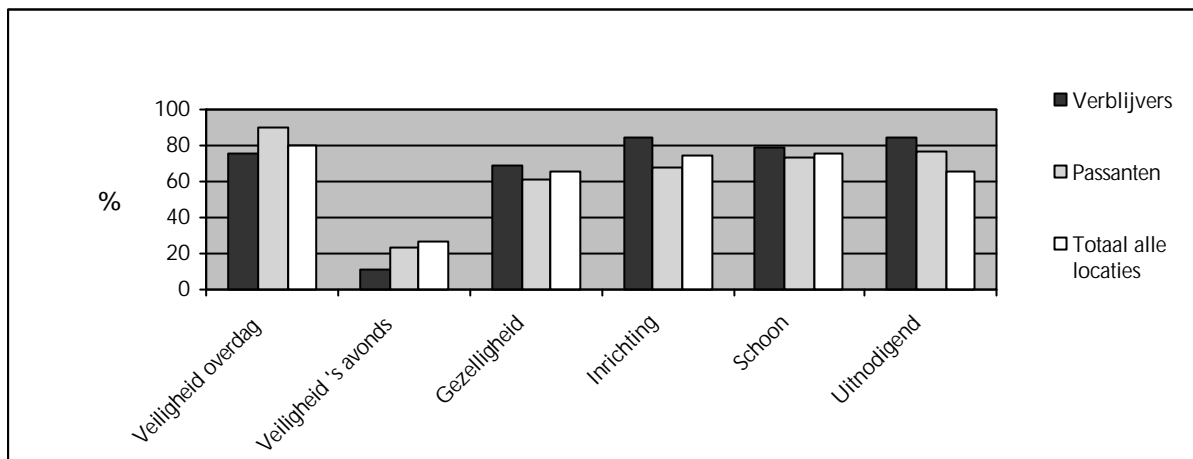
Het Museumpark vertoont qua bezoekersprofiel op het eerste gezicht de meeste overeenkomsten met de Westersingel. Er komen ook hier naar verhouding veel senioren en weinig jongeren. Het park en de nabijgelegen voorzieningen lijken weinig aantrekkingskracht te hebben op jeugdige bezoekers. Het bezoeken van een museum is voor veel gebruikers van het Museumpark de belangrijkste bezoekreden. De aanwezige musea trekken vooral mensen van boven de 40 jaar. Door de bovenregionale aantrekkingskracht en functie van de aanwezige musea komen er veel incidentele bezoekers van buiten de stad in het Museumpark (84%).

Een aanzienlijk deel van de gebruikers van het park komt niet voor de structurele voorzieningen (de musea), maar voor activiteiten zoals het uitlaten van de hond, wandelen of het bezoeken van het theaterfestival de Parade (14%). Op drie van de vier avonden dat er is geënquêteerd in het Museumpark was de Parade geopend. Dit evenement trok vooral bezoekers tussen de 20 en 39 jaar uit de regio (80%). Overdag bestond de helft van alle bezoekers uit mensen van buiten de stad, 's avonds zijn de Rotterdammers oververtegenwoordigd. Net als de musea trekt de Parade veel incidentele bezoekers, mensen die anders nooit of zelden in het Museumpark komen.

Door de aanwezigheid van de Parade en door de gunstige weersomstandigheden tijdens het enquêteren is het mogelijk dat de verblijfsfunctie van het park enigszins wordt overschat. Op dagen zonder evenementen ligt het Museumpark - met name in de avonduren - er vaak verlaten en desolaat bij. Daarnaast is uit onderzoek gebleken dat veel bezoekers ervoor pleiten het park intensiever te programmeren en functies toe te voegen (zie paragraaf 4.2.2).

Figuur 5.5

Positieve beoordeling Museumpark door verblijvers en passanten (in %)

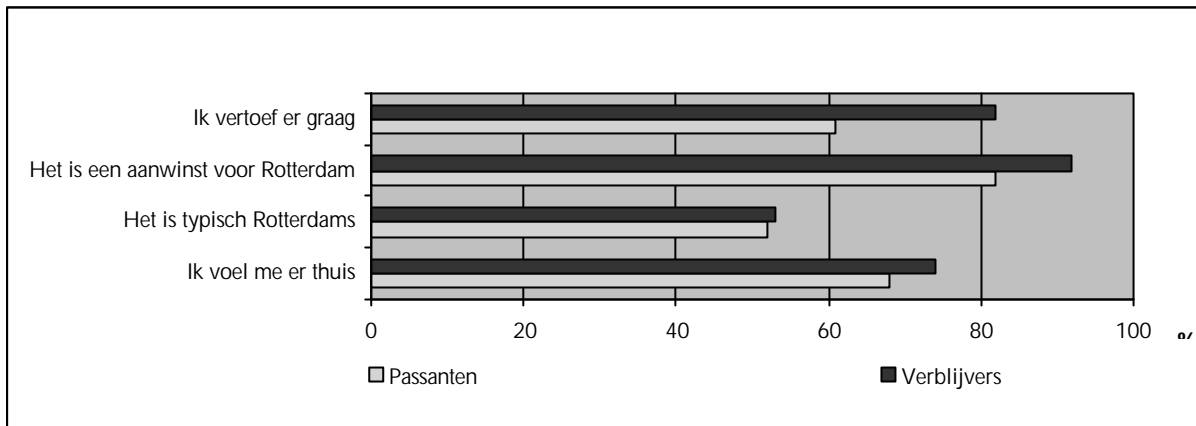
Door het evenement De Parade is mogelijk ook de beleving van de openbare ruimte beïnvloed. Meer dan 80% van de bezoekers vindt het Museumpark uitnodigend tot verblijf. Over de inrichting is 82% van de bezoekers tevreden. Daarbij valt op dat het park op dat aspect positiever wordt beoordeeld door Rotterdammers dan door mensen van elders en dat verblijvers vaak positiever oordelen dan passanten (figuur 5.5). Wellicht geldt hier eens te meer de uitspraak 'onbekend maakt onbemind'. Qua veiligheid scoort het park minder goed dan de andere locaties. Vooral de veiligheid 's avonds laat volgens 32% van de gebruikers te wensen over. Slechts 15% van de respondenten beoordeelt de veiligheid 's avonds als positief. Veel mensen hebben overigens geen duidelijke mening over dit aspect, omdat ze zelden of nooit het park in de avonduren hebben bezocht.

Na het Schouwburgplein is het Museumpark de meest multifunctioneel gebruikte openbare ruimte. Velen vertoeven graag in het Museumpark (77%) en voelen zich er thuis (71%). Een meerderheid van alle bezoekers vindt het Museumpark een aanwinst voor de stad en met name de bezoekers van buiten Rotterdam ervaren het Museumpark als een typisch Rotterdamse openbare ruimte.

Daarmee scoort deze locatie het beste van de vijf onderzochte locaties. Deze uitkomsten steken schril af tegen de resultaten van eerder onderzoek (o.a. RKS 2001). Zowel de bezoekers als de instellingen van het Museumpark zijn ontevreden over de inrichting en het functioneren van het Museumpark (zie paragraaf 4.2.2). Op dit moment zijn er plannen om het park een nieuwe opknapbeurt te geven. Daarnaast staat een verregaande programmering van culturele activiteiten en evenementen centraal.

Figuur 5.6

Beleving van het Museumpark door verblijvers en passanten (in %)

5.1.3 Schouwburgplein: domein van allerlei pluimage

In veel opzichten neemt het Schouwburgplein qua gebruikerskenmerken een middenpositie in tussen de Westersingel en het Museumpark enerzijds en de Beurstraverse en het Skatepark anderzijds. De verhouding tussen mannen en vrouwen is op dit plein het meest evenwichtig (53-47%). Ook is er geen opvallende oververtegenwoordiging van bepaalde leeftijdsklassen. Er komen minder jongeren dan op de Beurstraverse en in het Skatepark, maar meer dan op de Westersingel en in het Museumpark. De centrale ligging van het plein in het Rotterdamse centrum en de grote diversiteit van aanwezige voorzieningen en gebruiksmogelijkheden kunnen dit gemengde profiel verklaren. Op deze plek bevinden zich zowel dag- als avondfuncties, die zorgen voor een multifunctioneel gebruik.

Ongeveer de helft van alle bezoekers kan worden gerekend tot de verblijvers. Zij bezoeken één van de aanwezige voorzieningen - de bioscoop, de stadsschouwburg of een van de horecagelegenheden - of ontmoeten hun vrienden op het plein. Veel van deze verblijvers zijn relatief jong (< 40 jaar). Met name 's avonds heeft het Schouwburgplein een verblijfsfunctie: 68% van de bezoekers is verblijver tegenover 38% overdag. Veel van deze bezoekers komen uit de stad Rotterdam. Bovendien komen er in de avonden minder mensen zonder doel op het plein. Circa 25% van alle bezoekers kan worden gerekend tot de passanten. Onder deze passanten zijn veel 40 tot 64 jarigen. Net als in het Museumpark komen er op deze locatie relatief veel incidentele bezoekers, die een bezoek brengen aan de bioscoop, stadsschouwburg of aan een café. Veelal zijn het mensen die niet in Rotterdam of directe omgeving wonen.

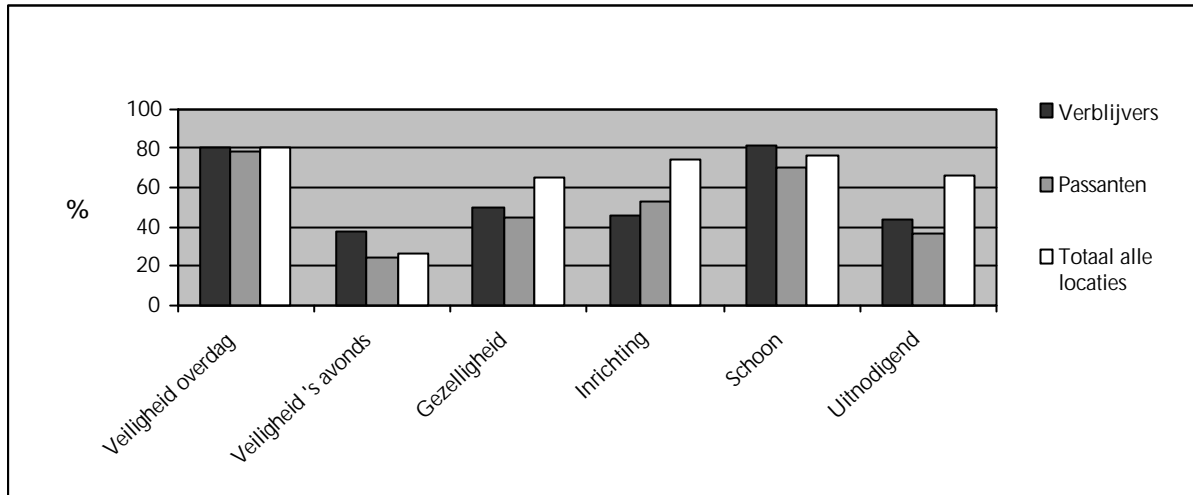
Waar op andere locaties de meningen over uiterlijk en inrichting eensgezind en positief zijn, roept het Schouwburgplein de nodige controverses op. De meningen lopen sterker uiteen dan elders. Is het plein nu wel of niet gezellig? En nodigt het wel of niet uit tot verblijf? Verhoudingsgewijs worden er over het Schouwburgplein veel negatieve reacties gehoord. Zo vindt 37% van de gebruikers het plein niet gezellig, vindt 40% het niet uitnodigend en oordeelt 36% negatief over de inrichting ervan (figuur 5.7).

Veel mensen die het plein niet uitnodigend vinden, vinden het ook niet gezellig. Met name de ochtendbezoekers beschouwen het plein als ongezellig. Op die tijd waren er geen activiteiten in het kader van het culinaire evenement. Over het aspect 'schoon' is veel minder controverse; 80% van alle gebruikers is hier positief over. De veiligheid 's

avonds wordt op het Schouwburgplein positiever beoordeeld dan op veel van de andere locaties, vooral door de verblijvers. Deze relatief positieve beoordeling kan samenhangen met de aanwezigheid van zowel dag- als avondvoorzieningen en de centrale ligging van het plein waardoor er ook in de avonduren nog veel bezoekers op het Schouwburgplein aanwezig zijn.

Figuur 5.7

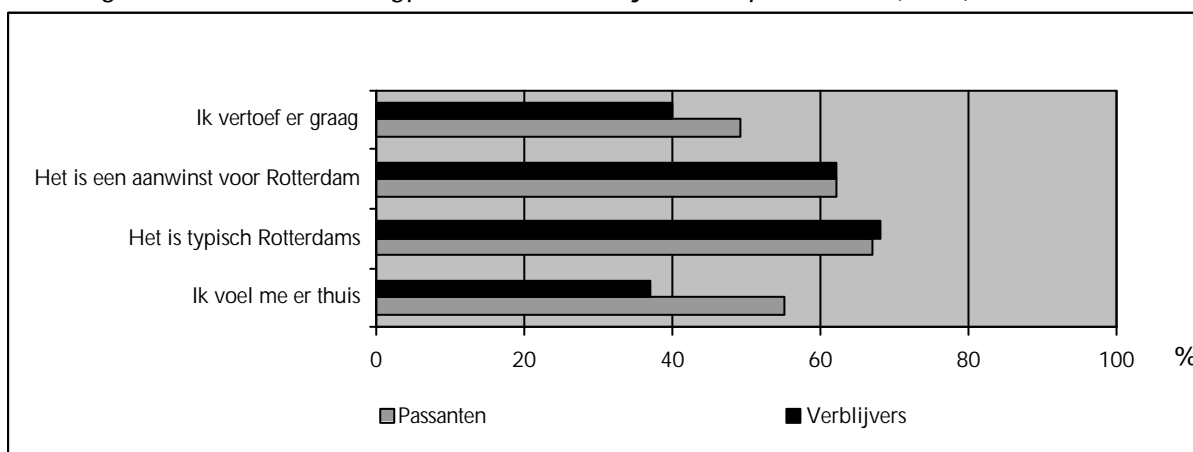
Positieve beoordeling van Schouwburgplein door verblijvers en passanten (in %)

In vergelijking met de andere locaties in het onderzoek voelen weinig mensen zich thuis op het Schouwburgplein (43%) en ook zien minder mensen de plek als een aanwinst voor de stad. 35% van de respondenten vertoef er niet graag, waaronder veel vrouwen. Frappant genoeg vindt het merendeel van de respondenten (65%) deze openbare ruimte typisch Rotterdam.

Figuur 5.8

Beleving van het Schouwburgplein door verblijvers en passanten (in %)

Bij de waardering van het Schouwburgplein blijkt leeftijd een grote rol te spelen. Jongere bezoekers zijn veel positiever over de inrichting en de verblijfsfunctie van het plein dan ouderen. Ook opvallend is dat bezoekers van buiten Rotterdam gemiddeld genomen positiever oordelen over inrichting en het uitnodigende karakter van het plein. Tussen het oordeel van passanten en overblijvers zit nauwelijks verschil, wel zeggen de

passanten vaker dan de verblijvers zich thuis te voelen op het plein en er graag te vertoeven. Dit beeld is opmerkelijk en werd op andere locaties (bijna) niet waargenomen.

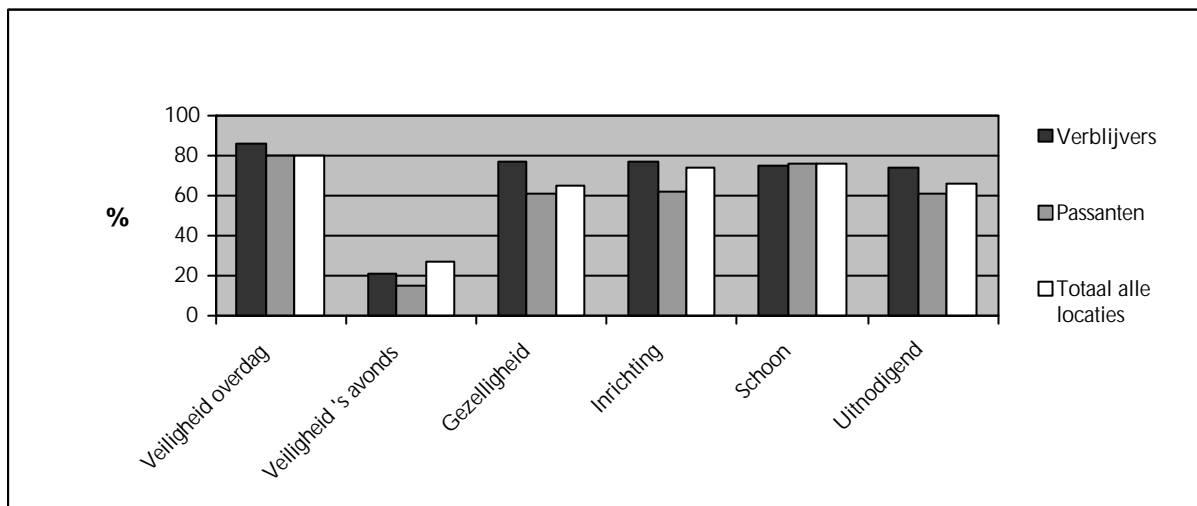
5.1.4 Beurstraverse: domein van slenterende shoppers

Deze locatie wordt het meest eenzijdig gebruikt. Maar liefst 61% van de bezoekers komt er om te winkelen. Daarbij moet wel opgemerkt worden dat er op deze locatie overwegend is geënquêteerd op tijden dat de winkels geopend waren.

In de Koopgoot zijn jongeren en vrouwen oververtegenwoordigd: 56% is vrouw en 67% van de bezoekers is jonger dan 40 jaar. De Beurstraverse met haar vele warenhuizen en modewinkels maakt deel uit van het Rotterdamse kernwinkelgebied, dat een verzorgende functie heeft voor de stad en de regio. Naar verhouding trekt deze locatie dan ook meer dan de andere locaties bezoekers van buiten de stad Rotterdam (45%). Zo'n 70% van alle bezoekers is te typeren als verblijver, de meeste van hen zijn winkelbezoekers.

Figuur 5.9

Positieve beoordeling van Beurstraverse door verblijvers en passanten (in %)

De Beurstraverse wordt over het algemeen positief beoordeeld, vooral door de verblijvers (figuur 5.9). Maar liefst 84% van de bezoekers is positief tot zeer positief over de veiligheid overdag. De aanwezigheid van bewakingspersoneel en camera's kan daarbij een rol spelen. Ook vindt men het er gezellig en schoon. Vooral vrouwen voelen zich erg thuis op deze plek. Zij oordelen (nog) positiever dan de mannen over de gezelligheid en het uitnodigende karakter. Ook valt op dat jongeren en regelmatige bezoekers meer dan andere groepen een positief oordeel geven.

Ondanks de 'Mediterrane' sfeer die door de inrichting en vormgeving wordt opgeroepen vindt maar liefst 72% van de bezoekers deze plek typisch Rotterdams. Daarmee lijkt deze plek van de vijf locaties het meest typerend voor de stad. Ze draagt blijkbaar het meest bij aan de identiteit van het Rotterdamse centrum. Aangezien winkelen door alle lagen van de bevolking wordt gedaan, zullen veel bezoekers dit stuk van Rotterdam kennen.

5.1.5 Westblaak Skatepark: domein van skaters en werkende passanten

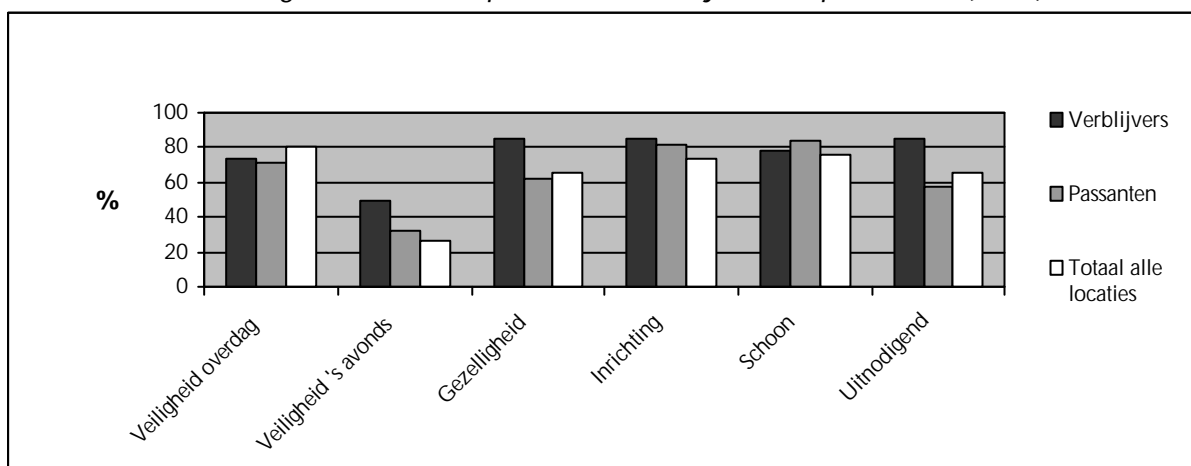
Er zijn in of direct grenzend aan het Skatepark zeer weinig publieksvoorzieningen. Het zal dan ook geen verbazing wekken dat dit park op de Westblaak met name wordt gebruikt om te skaten (21%) of om te passeren (circa 40%). Daarnaast wordt het park gebruikt om te zonnen en te pauzeren. De passanten zijn veelal op weg naar hun werk. Hun leeftijd ligt doorgaans tussen de 20 en 64 jaar. Overdag is ongeveer 48% van de bezoekers passant, 's avonds domineert de verblijfsfunctie (64%).

Veel bezoekers komen regelmatig in het Skatepark. Vooral de skaters en de mensen met een werkafspraak komen frequent in deze openbare ruimte. De werknemers van de aangrenzende kantoren zullen meerdere malen per week deze ruimte gebruiken als doorgangroute op weg van of naar hun werk.

Er werd in eerste instantie verondersteld dat het Skatepark van de vijf locaties het meest monofunctioneel gebruikt zou worden, maar dit blijkt niet het geval. 21% van de bezoekers van dit park noemt als belangrijkste bezoekdoel skaten, hetgeen impliceert dat bijna 80% van de bezoekers een ander (primair) bezoekdoel heeft. Op de Beurstraverse daarentegen heeft slechts 39% van de bezoekers een ander bezoekdoel dan winkelen. De aanwezigheid van het skateparcours maakt het Skatepark Westblaak vooral een populaire ruimte voor jonge gebruikers: 24% van de bezoekers is jonger dan 20 en 68% van de bezoekers is onder de 40 jaar. 's Avonds zijn deze aantallen nog hoger (42 resp. 85%). Onder de verblijvers is het percentage tieners zelfs 49%. De plek trekt aanzienlijk meer mannelijke dan vrouwelijke bezoekers, vooral 's avonds. In dat dagdeel is bijna 75% van de gebruikers een man. Vooral deze mannen noemen vaak skaten als bezoekdoel. Verder is opvallend dat deze locatie van de vijf locaties de meeste bezoekers uit de gemeente zelf trekt (71%). Van de verblijvers komt zelfs 77% uit de stad zelf.

Figuur 5.9

Positieve beoordeling van het Skatepark door verblijvers en passanten (in %)

In vergelijking met veel andere locaties is men positief over de gezelligheid in het Skatepark, dat geldt vooral voor de verblijvers. Met name mannen oordelen tevens positief over de veiligheid 's avonds. In het Skatepark is het tussen 18.00 en 21.00 uur nog redelijk druk met bezoekers die skaten, vrienden ontmoeten of passeren.

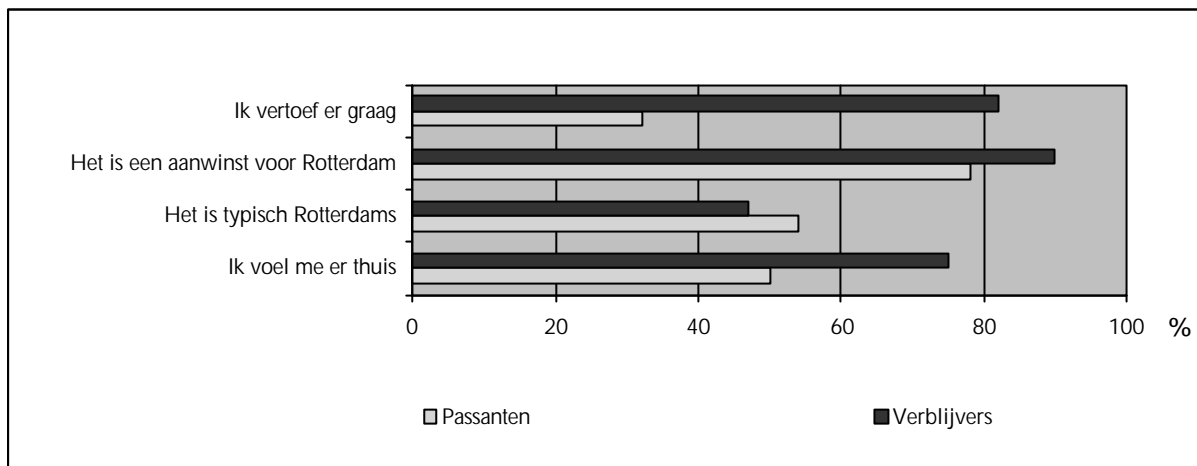
Niet zo verbazend is het feit dat de verblijvers positiever oordelen over het uitnodigende karakter van de plek. Zij voelen zich veel meer thuis dan de passanten (75% tegen 50%), zeggen vaker er graag te vertoeven (82 tegen 32%) en liefst 90% van

hen ziet het park als een aanwinst voor Rotterdam (figuren 5.9 en 5.10). De jongeren oordelen in het algemeen het meest positief en zij voelen zich dan ook meer dan de andere gebruikers thuis in deze ruimte.

In vergelijking met de vier andere locaties wordt dit park door minder gebruikers ervaren als typisch Rotterdams. Niet meer dan de helft van de mensen vindt het skatepark echt iets Rotterdams. Overigens zijn mensen die zelf in Rotterdam wonen vaker van mening dat het park echt Rotterdams is.

Figuur 5.10

Beleving van het Skatepark door verblijvers en passanten (in %)

5.2 Openbare ruimten Rotterdam: waardering en beleving

In deze paragraaf wordt een totaalbeeld geschetst van de respondenten op de verschillende locaties. Vervolgens wordt ingegaan op een aantal stellingen over de stad Rotterdam en de openbare ruimte in algemene zin die we de respondenten hebben voorgelegd. Dit levert enkele interessante conclusies op.

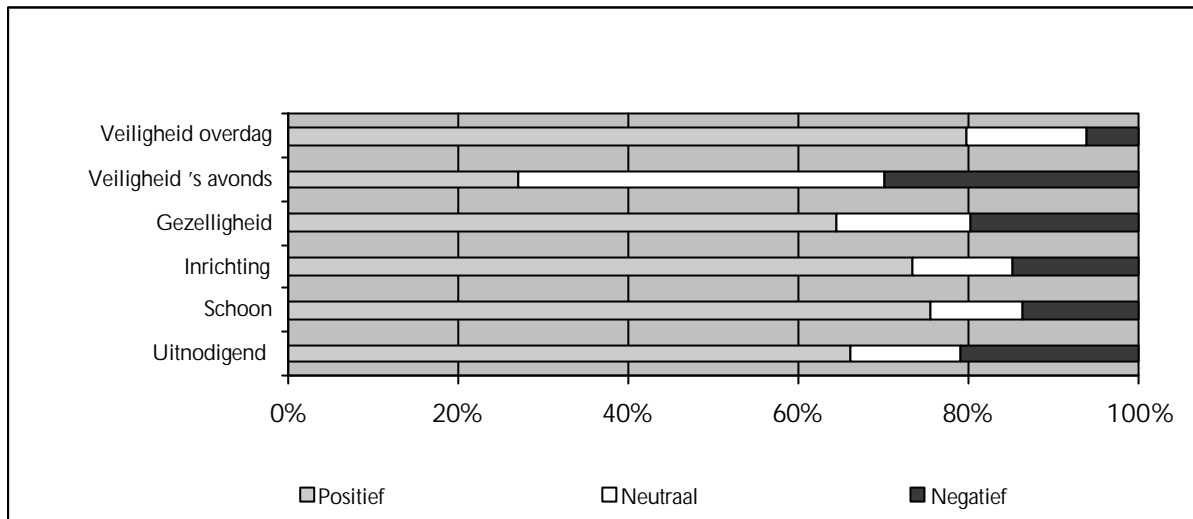
In figuur 5.11 is het totaalbeeld grafisch weergegeven. Over het algemeen oordelen de respondenten overwegend positief over diverse aspecten met betrekking tot de Rotterdamse openbare ruimten. Vooral de veiligheid overdag en de inrichting worden positief ervaren. De gevoelens van veiligheid 's avonds zijn echter een uitzondering; hierover oordeelt circa 30% van de respondenten negatief en 27% positief. Opvallend is dat een groot aantal respondenten hierover geen mening heeft. Waarschijnlijk kennen deze mensen de situatie op de betreffende locaties niet in de avonduren (mensen die 's middag zijn ondervraagd en/ of incidentele bezoekers). Ochtendrespondenten reageren het meest negatief: het is de vraag in hoeverre hun oordeel is gebaseerd op 'verhalen', 'gevoelens' of op eigen ervaringen in de avonduren.

Op alle locaties - met uitzondering van het Museumpark - is er een samenhang tussen de waardering van de veiligheid overdag en de veiligheid 's avonds: gebruikers die de ruimte overdag als (redelijk) veilig ervaren vinden het 's avonds meestal ook veilig en omgekeerd. Interessant is ook de samenhang tussen de waardering van de gezelligheid, de waardering van de inrichting en de vraag of men de ruimte al dan niet vindt uitnodigen om te verblijven. Dit impliceert dat de inrichting een belangrijke rol speelt

bij de 'sfeer' in de openbare ruimte. Wanneer men positief oordeelt over de inrichting beschouwt men de betreffende openbare ruimte vaak ook als gezellig en uitnodigend.

Figuur 5.11

Totaalbeeld waardering op alle locaties gezamenlijk (%)

Wanneer men bevestigt zich thuis te voelen in de betreffende openbare ruimte vertoeft men er ook graag. Ook ziet men het park of plein dan als een aanwinst voor de stad. Of men de ruimte al dan niet typisch Rotterdams vindt blijkt daarentegen redelijk onafhankelijk van het antwoord op de andere drie stellingen.

Waar vindt u dat een goede openbare ruimte aan zou moeten voldoen? Dit was één van de eerste vragen die de respondenten werd gesteld. Er mochten maximaal drie antwoorden worden gegeven. In figuur 5.12 zijn de uitkomsten weergegeven.

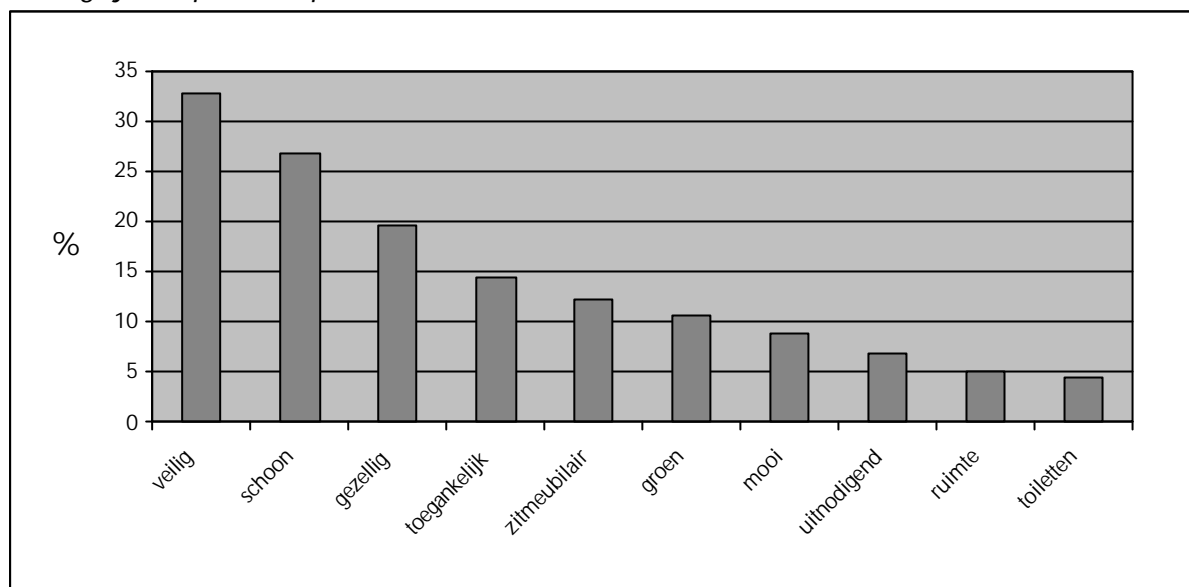
Volgens de respondenten moet de openbare ruimte vooral veilig en schoon zijn. Meer dan 25% van de mensen noemt dit als antwoord. Gezelligheid wordt door één op de vijf mensen genoemd. Opvallend weinig gebruikers lijken primair belang te hechten aan esthetische aspecten (een 'mooie' openbare ruimte) of specifieke inrichtingsaspecten zoals de aanwezigheid van zitmeubilair. Wellicht zijn dit voor mensen vanzelfsprekendheden die ze pas missen als ze niet voldoen aan de verwachtingen of als ze ontbreken.

Hoewel de vraag doelde op 'de openbare ruimte' in het algemeen, is het goed mogelijk dat het antwoord beïnvloed werd door de locatie waar de respondenten zich op het moment van enquêteren bevonden. In een onverzorgd en vies ogend park zal men bijvoorbeeld eerder 'schoon' als aandachtspunt noemen. Ook kan het zijn dat men juist iets noemt dat men zo positief vindt aan de betreffende openbare ruimte, bijvoorbeeld de hoeveelheid groen of de aanwezigheid van zitmeubilair.

In het Museumpark, de Beurstraverse en het Skatepark is 'veiligheid' het meest genoemde antwoord. Gebruikers van de Westersingel vinden een schone openbare ruimte belangrijk, terwijl gebruikers van het Schouwburgplein vooral aandacht vragen voor het gezelligheidsaspect van openbare ruimten. Qua waardering van de gezelligheid scoort deze locatie slechter dan anderen, dat zou dan ook een achterliggende reden kunnen zijn.

Figuur 5.12

Belangrijke aspecten openbare ruimten

Het effect van de locatie waar de enquête is afgenomen lijkt groter dan de invloed van persoonskenmerken. Tussen bijvoorbeeld mannen en vrouwen en jongeren en ouderen zijn er amper significante verschillen tussen de genoemde antwoordmogelijkheden. Ook tussen passanten en verblijvers zijn slechts minimale verschillen in aandachtspunten waar te nemen.

Rotterdam: waardering en beleving van de stad als geheel

Naast de specifieke stellingen over de gebruikte openbare ruimten kregen de respondenten ook zeven algemene stellingen over de stad Rotterdam voorgelegd. Tabel 5.2 geeft een overzicht van de reacties van de respondenten.

Tabel 5.2

Reacties op de stellingen over Rotterdam en de openbare ruimte

	Eens	Oneens
	%	%
In Rotterdam voel ik me thuis	78	14
Rotterdam is een echte cultuurstad	60	23
Cultuur is niets voor mij	12	80
De binnenstad van Rotterdam lijkt steeds meer op een pretpark	17	67
Pleinen zorgen voor levendigheid	81	10
Openbare ruimten in Rotterdam hebben een belangrijke ontmoetingsfunctie	60	16
Bij de inrichting van openbare ruimten in Rotterdam wordt veel aandacht besteed aan wat bewoners en bezoekers belangrijk vinden	37	24

Een heel groot deel van de respondenten voelt zich thuis in Rotterdam en vindt dat pleinen voor levendigheid zorgen. 60% heeft een positief beeld van de ontmoetingsfunctie van openbare ruimte in de stad. 67% van de respondenten is het echter niet eens met de stelling dat de Rotterdamse binnenstad steeds meer op een pretpark gaat lijken. Over het feit of er bij de inrichting van openbare ruimten in

Rotterdam voldoende rekening wordt gehouden met de mening van bewoners en bezoekers heeft men vaak geen duidelijk oordeel.

Konden er bij de vier stellingen die betrekking hadden op een specifieke locatie veel samenhangen tussen de antwoorden op die stellingen worden geconstateerd, bij deze zeven algemene stellingen is dat veel minder het geval. Met name de stellingen 'Cultuur is niets voor mij' en 'De binnenstad van Rotterdam gaat steeds meer op een pretpark lijken' vertonen weinig samenhang met de mening over andere stellingen.

Wanneer een koppeling wordt gelegd tussen de persoonskenmerken van respondenten en het antwoord op de verschillende stellingen komt een aantal samenhangen naar voren. Sommige verbanden lijken nogal vanzelfsprekend. Zo is er een redelijke mate van samenhang tussen de jaarlijkse frequentie van museumbezoek en de reactie op de stelling 'cultuur is niets voor mij'. Mensen die vaak musea bezoeken zijn het significant vaker oneens met die stelling. Een zelfde relatie is het geval bij theaterbezoek, maar niet bij bioscoopbezoek.

Tabel 5.3

Mening van de verschillende leeftijdsgroepen over de algemene stellingen

	19 – 39 jaar	40 – 64 jaar	> 65 jaar
	% eens	% eens	% eens
In Rotterdam voel ik mij thuis	79	74	78
Rotterdam is een echte cultuurstad	61	53	53
Cultuur is niets voor mij	9	11	16
De binnenstad van Rotterdam lijkt steeds meer op een pretpark	14	21	28
Pleinen zorgen voor levendigheid	81	81	72
Openbare ruimten in Rotterdam hebben een belangrijke ontmoetingsfunctie	62	55	56
Bij de inrichting van openbare ruimten in Rotterdam wordt veel aandacht besteed aan wat bewoners en bezoekers belangrijk vinden	35	33	41

Tussen de antwoorden van mannen en vrouwen zijn over het algemeen weinig verschillen. Leeftijd speelt wel een belangrijke rol (tabel 5.3). Zo vinden vooral de 65-plussers de binnenstad meer en meer een pretpark worden en oordelen zij minder positief over de functie en inrichting van de openbare ruimte. Met name de jonge respondenten vinden Rotterdam een echte cultuurstad. De openbare ruimte lijkt meer dan voor andere leeftijdsgroepen een belangrijke ontmoetingsfunctie voor de jeugd te hebben.

Opvallend is dat bezoekers van buiten de stad wat positiever lijken te zijn over de ontmoetingsfunctie van de openbare ruimte in de stad en de levendigheid van pleinen dan Rotterdammers (tabel 5.4). Hoewel het verschil niet significant is, blijken vooral de Rotterdammers zelf vaak te vinden dat 'hun' binnenstad steeds meer op een pretpark gaat lijken. De herkomst van de bezoekers heeft geen effect op het feit of men Rotterdam al dan niet een echte cultuurstad noemt

Tabel 5.4*Mening van de Rotterdammers en niet-Rotterdammers over de algemene stellingen*

	Rotterdam- mers	Bezoekers van elders
	% eens	% eens
In Rotterdam voel ik mij thuis	87	65
Rotterdam is een echte cultuurstad	60	60
Cultuur is niets voor mij	11	12
De binnenstad van Rotterdam lijkt steeds meer op een pretpark	20	15
Pleinen zorgen voor levendigheid	78	86
Openbare ruimten in Rotterdam hebben een belangrijke ontmoetingsfunctie	63	77
Bij de inrichting van openbare ruimten in Rotterdam wordt veel aandacht besteed aan wat bewoners en bezoekers belangrijk vinden	38	35

5.3 Resumé

De vijf onderzochte locaties worden door zeer diverse gebruikers bezocht; van jong tot oud, van binnenstadsbewoners tot toeristen. Sommige van hen komen vaak, anderen slechts incidenteel. De bezoekdoelen van deze mensen zijn gevarieerd; bezoek aan voorzieningen als winkels en musea, de hond uitlaten en passeren op weg naar bijvoorbeeld een werkafspraak zijn slechts enkele voorbeelden.

Het is voor deze gebruikers vooral belangrijk dat de openbare ruimten veilig en schoon zijn. Over het algemeen worden de vijf onderzoekslocaties erg positief beoordeeld, vooral qua veiligheid overdag, de inrichting en het schoonhouden/ schoonmaken. De veiligheid 's avonds wordt veelal wat minder gunstig beoordeeld. Per locatie verschilt de waardering echter aanzienlijk. Over het Schouwburgplein lopen de meningen het meest uiteen.

De meeste respondenten hebben een vrij positief beeld van de stad Rotterdam en de openbare ruimte die er aanwezig is. Het merendeel van de respondenten voelt zich thuis in de stad en op de locatie waar hij of zij zich op het moment van enquêteren bevond. Men vertoeft er veelal graag en ziet deze 'nieuwe' en/ of vernieuwde openbare ruimten als typisch Rotterdams en als een aanwinst voor de stad.

In het volgende hoofdstuk zal het zojuist beschreven gebruik en de beleving afgezet worden tegen de ideeën over vormgeving en het beoogde gebruik zoals die bij de (her)inrichting van de vijf ruimten een rol speelden.

6 Openbare ruimten: identiteitsbepalende stedelijke ruimten?

In dit laatste hoofdstuk wordt teruggegrepen op de oorspronkelijke onderzoeksvragen zoals geformuleerd in het eerste hoofdstuk. Centraal staat de vraag in hoeverre openbare ruimten functioneren als identiteitsbepalende ruimten in stedelijke centra en in welke mate er afstemming bestaat tussen inrichting en gebruik van de deze ruimten. Tot slot wordt een aantal aanbevelingen voor vervolgonderzoek naar inrichting en gebruik van de openbare ruimte op een rij gezet.

6.1 Openbare ruimten en stedelijke identiteit

In het voorafgaande is het belang van de openbare ruimte als identiteitsbepalend stedelijk landschap aan de orde geweest. Uitgangspunt vormde het gegeven dat de openbare ruimte en stedelijkheid onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Het unieke en herkenbare van een stad, de identiteit van een bepaalde plaats, wordt in onze visie in belangrijke mate bepaald door de inrichting én het gebruik van de openbare ruimte.

Aan de centrale onderzoeksvraag van dit verkennende onderzoek ligt een aantal overwegingen ten grondslag. Allereerst kan worden gewezen op het feit dat de relatie tussen de inrichting van openbare ruimten en stedelijke identiteit door stadsbestuurders wordt onderkend. De laatste jaren staat de openbare ruimte dan ook sterk in de belangstelling en worden specifieke investeringen gedaan om een bepaald en gewenst stedelijk imago op te roepen. De kwaliteit van de openbare ruimte is onderdeel geworden van de stedelijke vernieuwing en stedelijke allure. Esthetiek speelt hierbij een belangrijke rol. Paradoxaal genoeg leidt deze ontwikkeling vaak tot uniformiteit en standaardisatie. In steeds meer steden worden dezelfde architecten gevraagd om bepaalde voorzieningen te ontwikkelen en steeds vaker worden publieke ruimten gerealiseerd die gebaseerd zijn op één functionaliteit, namelijk vermaak en consumptie. Op dergelijke wijze verrijzen in veel steden zogenaamde entertainment centra en culturele clusters.

Daarnaast lijkt bij de inrichting van de openbare ruimte de stedelijke identiteit steeds meer te zijn los gekoppeld van de geografische en lokale werkelijkheid. Dit betekent dat voorzieningen veelal 'los' staan van de stedelijke omgeving en dat een zekere verbondenheid met de cultuurhistorische identiteit van een plaats ontbreekt.

Inrichtingsaspecten mogen dan een grote betekenis hebben, de gebruikers bepalen of die betekenis ook daadwerkelijk gestalte krijgt door de wijze waarop zij de openbare ruimte gebruiken en beleven. Vaak is de openbare ruimte als plaats voor ontmoeting doelstelling van lokaal beleid, alhoewel een aantal auteurs meent dat de sociale betekenis van openbare ruimten zich in de toekomst vaker zal beperken tot het passieve kijken en bekeken worden (passantenopenbaarheid). Daarnaast is er een trend waarneembaar waarin de symbolische betekenis (ervaring en beleving) van de openbare ruimte steeds belangrijker wordt. Voor de gebruikers speelt de verschijningsvorm en de inrichting van de ruimte een belangrijke rol. Als laatste kan worden gewezen op de betekenis van sfeer in de openbare ruimten ('veilige' en 'onveilige' ruimten) en de functie van openbare ruimten als doorgangsroute naar andere locaties in de stad.

6.2 Inrichting en gebruik van openbare ruimten: afstemming of discrepantie?

In dit onderzoek staan vijf openbare ruimten in Rotterdam centraal: de Westersingel, het Museumpark, het Schouwburgplein, de Beurstraverse en het Skatepark Westblaak. Om de beoogde inrichting en het gebruik van openbare ruimten te kunnen evalueren dient allereerst de vraag te worden gesteld of het oorspronkelijke ambitieniveau is gehaald.

Figuur 6.1

Inrichting en gebruik van onderzochte openbare ruimten in Rotterdam

Openbare ruimte	Inrichting & beoogd gebruik	Daadwerkelijk gebruik en beleving
Westersingel	<ul style="list-style-type: none"> ❑ Culturele doorgangsroute ('rode loper') ❑ Cultureel evenement (beeldengalerij) 	<ul style="list-style-type: none"> ❑ Domein van passanten van buiten de stad ❑ Herinrichting wordt positief beoordeeld
Museumpark	<ul style="list-style-type: none"> ❑ Culturele/ museale clustering ❑ Eigentijds stedelijk park ❑ Plek voor tijdelijke festivals 	<ul style="list-style-type: none"> ❑ Domein van incidentele verblijvers (bezoekers) van buiten de stad (boven lokale functie) ❑ Domein van wandelaars en festivalbezoekers uit Rotterdam ❑ Ruimte wordt positief beoordeeld
Schouwburgplein	<ul style="list-style-type: none"> ❑ Culturele/ consumptieve clustering ❑ Stedelijk plein: plek voor ontmoeting ❑ Plek voor tijdelijke evenementen 	<ul style="list-style-type: none"> ❑ Gemengd profiel van bezoekers: verblijvers en passanten, mannen en vrouwen, ouderen en jongeren ❑ Met name s' avonds veel verblijvers uit Rotterdam ❑ Inrichting is controversieel: de meningen lopen uiteen ❑ De veiligheid in de avonduren wordt positiever beoordeeld dan op andere locaties
Beurstraverse	<ul style="list-style-type: none"> ❑ Verdiept aangelegde winkelpromenade (koopgoot) ❑ Geen plek voor ongenode gasten 	<ul style="list-style-type: none"> ❑ Domein van shoppende verblijvers: veelal vrouwen en jongeren ❑ Bovenregionale functie: helft komt van buiten de stad Rotterdam ❑ Positief beoordeeld en ervaren als een typisch Rotterdamse ruimte
Skatepark Westblaak	<ul style="list-style-type: none"> ❑ Skate-park ❑ Groene zone, promenade 	<ul style="list-style-type: none"> ❑ Domein van werkende passanten en skaters ❑ Verblijvers: veel jongens uit Rotterdam ❑ Lokale functie: driekwart van de bezoekers komt uit Rotterdam

Uit figuur 6.1 blijkt dat de onderzochte openbare ruimten in Rotterdam grotendeels worden gebruikt zoals de inrichters dat hadden beoogd. Zo blijkt de Westersingel inderdaad veelal gebruikt te worden als doorgangsroute en is het Museumpark daadwerkelijk een ruimte voor tijdelijke festivals. Het Schouwburgplein diende een plek voor ontmoeting te zijn voor verschillende typen gebruikers. Het gemengde profiel van de daadwerkelijke gebruikers lijkt deze doelstelling te hebben bereikt. Door de opvallende inrichting van het plein is er blijkbaar voor ieder wat wils. De meningen over de inrichting van het plein lopen dan ook uiteen. Het Skatepark Westblaak wordt naast de hoofdgebruikers, de skaters, ook in belangrijke mate gebruikt door werkenden van omliggende kantoren, met name tijdens de lunchpauzes.

Frappant is dat bezoekers de Koopgoot ervaren als een typisch Rotterdamse openbare ruimte (72%) (evenals het Schouwburgplein: 65%), terwijl dit openbare domein volkomen los lijkt te staan van de cultuurhistorische identiteit van de stad en een kopie lijkt van veel van dergelijke moderne winkelvoorzieningen in binnen- en buitenland. De Westersingel en het Museumpark zijn beide heringerichte bestaande ruimten en worden veel minder ervaren als typisch Rotterdams (respectievelijk 58 en 55%). Het Skatepark Westblaak wordt met 50% het minst ervaren als typisch Rotterdamse ruimte.

Over het algemeen oordelen de bezoekers van de vijf Rotterdamse openbare ruimten positief over de diverse aspecten met betrekking tot de ruimte. Vooral de veiligheid overdag en de inrichting worden positief ervaren. Er is een duidelijk samenhang tussen inrichting en de aspecten gezellig en uitnodigend.

De gevoelens van veiligheid in de avonduren laten te wensen over. Hierover oordelen veel bezoekers negatief. Onduidelijk is of deze bezoekers negatieve ervaringen hebben in de betreffende ruimte of het idee hebben dat de ruimte onveilig is. In ieder geval mag geconcludeerd worden dat het aspect veiligheid een prominent onderdeel vormt voor een positieve dan wel negatieve waardering van de verschillende openbare ruimten.

6.3 Slotbeschouwing en aanbevelingen

Om de betekenis van specifieke openbare ruimten daadwerkelijk te begrijpen is het noodzakelijk de ruimte te onderzoeken vanuit verschillende invalshoeken. Vanuit dit perspectief is in het onderhavige onderzoek gepoogd niet alleen de vormgeving en inrichting van de ruimte centraal te stellen, maar tevens de beleving en waardering van de gebruiker te benadrukken. Met andere woorden: "The idea is that a subjective reading, one that relates to real people living in the city and their circumstances, will lead to the 'writing' of a better city" (Kallus 2001, p. 2).

Het is immers de gebruiker die de ruimte interpreteert. Een zelfde openbare ruimte zal door verschillende gebruikers anders worden beleefd en gewaardeerd en dus voor iedere groep of ieder individu een verschillende betekenis hebben. "Het gebruik van ruimte 'a la carte', de selectieve en per levensstijl zeer verschillende consumptie van plekken, heeft de betekenis en de aard van de openbare ruimten fundamenteel veranderd. Daarnaast leidt de onstilbare honger naar nieuwe ervaringen bij een steeds groter publiek tot een geheel andere beleving van plekken waarbij betekenissen geenszins van tevoren vaststaan" (Hajer & Reijndorp 2001, p. 112). Zo zal het Schouwburgplein in Rotterdam een andere functie en betekenis hebben voor groepen

jongeren die elkaar 's avonds op het plein ontmoeten, dan voor incidentele bezoekers die een culturele voorziening aan het plein bezoeken.

In dit verkennende onderzoek zijn vijf binnenstedelijke openbare ruimten in Rotterdam empirisch onderzocht om inzicht te krijgen in het gebruik en de waardering van openbare ruimten. Aan de hand van een groot aantal enquêtes zijn gebruikers van deze specifieke ruimten ondervraagd. Dit heeft een waardevol beeld opgeleverd van wie welke ruimten gebruikt en hoe de gebruikers de verschillende aspecten waarderen. Om echter een beter inzicht te krijgen in de betekenis van verschillende openbare ruimten voor specifieke gebruikers is *aanvullend onderzoek* noodzakelijk. Daarbij moet gedacht worden aan het observeren van (groepen) gebruikers op verschillende tijdstippen. Hiermee zou een beeld kunnen worden geschetst van het gebruikersprofiel van specifieke stedelijke ruimten. Tevens kan op een dergelijke manier worden onderzocht in hoeverre en op welke momenten bepaalde groepen zich specifieke stedelijke ruimten toe-eigenen. Vervolgens zouden diepte-interviews met deze gebruikers de mogelijkheid bieden om belangrijke aspecten ten aanzien van de inrichting en het gebruik van openbare ruimten naar voren te halen.

Een terugkerend onderwerp in zowel de discussies rond de inrichting van openbare ruimten als het gebruik ervan is *veiligheid*. Vrijwel alle gebruikers van de vijf onderzochte openbare ruimten in Rotterdam geven aan dat (gevoel van) veiligheid een belangrijk onderdeel vormt van het zich prettig voelen in een specifieke ruimte. In bijna iedere gemeente staat veiligheid dan ook hoog op de politieke en bestuurlijke agenda. Allerlei pogingen worden ondernomen om meer veiligheid te creëren in en om de woning, in buurten en wijken en in binnensteden. Daarbij worden oplossingen vaak gezocht in de vermindering van de publieke toegankelijkheid van openbare ruimten, zoals het realiseren van privé-straten, 'gated communities' en allerlei soorten hekwerken en afgrenzingen (Van Diepen & Ennen 1997). Vaak gaat het vergroten van de veiligheid ten koste aan de ontwikkeling van het publiek domein. Hajer & Reijndorp (2001, p. 121) pleiten dan ook voor 'hekken voor openbaarheid'. "Een hek markeert een plaats. Een hek om een openbaar park geeft aan dat het een bijzondere plaats is, waar een bepaald gebruik en gedrag wordt verondersteld en waar in vergelijking met andere openbare ruimten in de stad precies geformuleerde regels gelden. Deze symbolische betekenis van hekken verdraagt zich vaak slecht met de principes van 'vloeiende ruimte', openheid, neutraliteit en collectiviteit van de moderne stedenbouw.

Een aan het veiligheidsaspect gerelateerde ontwikkeling is de toenemende trend naar het *zich toe-eigenen van openbare ruimten door specifieke groepen* gebruikers maar ook inrichters, zoals bijvoorbeeld in de Koopgoot het geval is. Daar wordt niet-koopgericht publiek zoals zwervers de toegang ontzegd. Grenzen tussen private en publieke ruimten zijn steeds moeilijker er te geven en verschuiven bovendien voortdurend. Dit signaal wordt ook gegeven in allerlei nationaal en lokale beleidsnota's (zie o.a. Ministerie van OCW 2000 en Ministerie van VROM 2001). Tegelijkertijd maakt het complexe karakter van zowel inrichting, gebruik als beheersaspecten van openbare ruimten dat gezocht wordt naar concrete, vaak korte termijn oplossingen. Hier is wellicht een belangrijke taak weggelegd is voor (lokale) beleidsmakers. Zij zouden zich dus veel meer moeten richten op strategieën die een dergelijke complexiteit en subjectiviteit van openbare ruimten onderkennen en niet ontkennen.

Literatuur

Aalst, I. van (1997), *Cultuur in de stad; over de rol van culturele voorzieningen in de ontwikkeling van stadscentra*. Utrecht: Jan van Arkel (proefschrift).

Aalst, Irina van & Inez Boogaarts (2002), From museum to mass entertainment: the Evolution of the Role of Museums in Cities. In: *European Urban and Regional Studies*, 19(3), pp. 195-209.

Banerjee, B. (2001), The future of public space, beyond invented streets and reinvented space. In: *APA Journal*, volume 67(1), pp. 9-24.

Bahrtdt, H. P. (1961), *Die moderne Grossstadt: Soziologische Überlegungen zum Städtebau*. Hamburg.

Boomkens, R. (1998), *Een drempelwereld: moderne ervaring en stedelijke openbaarheid*. Rotterdam: NAI.

Boyer, M.C. (1992), Cities for sale: merchandising history at South Street Seaport. In: Sorkin, M. (ed.), *Variations on a theme park: the new American city and the end of the public space*, pp. 181-204. New York: Hill and Wang.

Brunt, L. & L. Deben (2001), *De ijle zone*. Amsterdam: DGVH/ Nethur Partnership.

Bureau Binnenstad Rotterdam (1999), *Buitenruimteprogramma Culturele Hoofdstad 2001*.

Burgers, J. (1999), Stedelijke landschappen, over de openbare ruimte in de postindustriële stad. In: Wouden, R. van der (red), *De stad op straat*, pp. 127-148. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Burgers, J. & J. Oosterman (1992), Het publieke domein: over de sociale constructie van openbare ruimte. In: *Amsterdams Sociologische Tijdschrift*, jaargang 19 (1), pp. 3-21.

Cybriwsky, R. (1999), Changing patterns of urban public space. In: *Cities*, 16 (4), pp. 223-231.

Deben, L. (1999), De stedelijke openbare ruimte onder druk. In: *Openbaar bestuur*, 4, pp. 9-13.

Deben, L & P. Rings (1999), Reglementering en disciplineren van het gebruik van de openbare ruimte. In: *Sociologische Gids*, 46(3), pp. 245-256.

Diepen, A. van & E. Ennen (1997), Grijpen naar grenzen: publiek versus privaat? In: *Planologische Discussiedagen 1997*, deel II, pp. 545-563.

Ennen, E. (1999), *Heritage in fragments: the meaning of pasts for city centre residents*. Groningen: Geo Pers (proefschrift).

Frijhoff, W. (1994), De stad en haar geheugen. In: Cusveller, S. e.a. (red.), *Stad! De stad en haar identiteit*, pp. 29-58. Hoogezand: Molior.

Gadet, J.C.C.M. (1999), *Publieke ruimte, parochiale plekken en passantenopenbaarheid*. Amsterdam: UvA (proefschrift).

Gemeente Rotterdam (1985), *Binnenstadsplan Rotterdam 1985; bijstelling van Basisplan 1946*. Rotterdam: Stadsontwikkeling, Grondbedrijf en Verkeersdienst.

Gemeente Rotterdam (1992), *Stadsplan Rotterdam. Een visie op de ruimtelijke ontwikkeling van Rotterdam tot 2005*. Rotterdam: dS&V.

Gemeente Rotterdam (1993), *Binnenstadsprogramma. Rotterdam een binnenstad met buitenkansen*. Rotterdam: dS&V.

Gemeente Rotterdam (1996), *Rotterdam Europese culturele hoofdstad*. Rotterdam: Culturele Zaken.

Gemeente Rotterdam (1999), *Binnenstadsplan 2000-2010*. Rotterdam: Bureau Binnenstad.

Gemeente Rotterdam (2001), *Actieplan Attractieve Stad*. Rotterdam: OBR.

Hajer, A. M. (1989), *De stad als publiek domein*. Amsterdam: Wiarda Beckman Stichting.

Hajer, M. (1996), Heterotopia Nederland of wat Bunnik mist; de cultuurpolitieke opgave voor de ruimtelijke ordening. In: *Stedebouw & Ruimtelijke Ordening*, 6, pp. 4-10.

Hajer, Maarten & Arnold Reijndorp (2001), *Op zoek naar nieuw publiek domein*. Rotterdam: Nai Uitgevers.

Hannigan, J. (1998), *Fantasy city; pleasure and profit in the postmodern metropolis*. Londen: Routledge.

Harvey, D. (1989), *The condition of postmodernity*. Oxford: Blackwell.

Holloway, L. & P. Hubbard (2001), *People and place; the extraordinary geographies of everyday life*. Prentice Hall.

Jacobs, J. (1961), *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House.

Kallus, R. (2001), From abstract to concrete: subjective reading of urban space. In: *Journal of Urban Design*, 6(2), pp. 129-150.

Karsten, L. (1992), *Spelruimte voor vrouwen: zeggenschap over vrijetijd en vrijetijdsbesteding*. Amsterdam: SUA.

Koolhaas, R. (1995), *S, M, L, XL*. Rotterdam: Uitgeverij 010.

Kreukels, A.M.J. en J.B.D. Simonis (1988), *Publiek Domein; de veranderende balans tussen staat en samenleving*. Amsterdam: Boom.

Lofland, L. (1998), *The public realm*. New York: Aldine de Gruyter.

Low, S.M. (2000), *On the plaza: the politics of public space and culture*. Austin: University of Texas Press.

Madanipour, A. (1999), Why are the design and development of public spaces significant for cities? In: *Environment and Planning B*, 26, pp. 879-891.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (1999), *Nota Belvedere; beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting*. Den Haag: SDU.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2000), *Architectuurbeleid 2001-2004; ontwerpen aan Nederland*. Den Haag: SDU.

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (1988), *Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening; op weg naar 2015*. Den Haag: VROM.

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (2000), *Nota Wonen*. Den Haag: VROM.

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (2001), *Vijfde Nota over de Ruimtelijke Ordening; Ruimte maken, ruimte delen*. Den Haag: VROM.

Mitchell, D. (1995), The End of Public Space? In: *Annals of the Association of American Geographers*, volume 85(1), pp. 108-133.

Mommaas, H. (2000), *De vrijetijdsindustrie in stad en land. Een studie naar de markt van belevenissen*. Den Haag: SDU (WRR).

NRC (2001), Donker asfalt en verkalkte aarde (27 oktober).

Plas, G. van der (2001), *Amsterdam timmert aan de vloer. Over een betere inrichting van de openbare ruimte in de stad*. Gemeente Amsterdam.

Reijndorp, A. & I. Nio (1996), *Het stedelijk theater: ruimtelijke beleid en openbare ruimte*. Bussum: THOTH.

Rotterdams Dagblad (1997), Enthousiasme over Westblaak als skateboard-paradijs (25 juli).

Rotterdams Dagblad (1999), Culturele As Rotterdam op de schop (18 augustus).

RKS Rotterdamse Kunststichting (2001), *Van ontmoeting naar confrontatie*. Rotterdam: RKS.

Schwartz, I. (1994), *Rotterdam Museumpark*. Amsterdam: Stichting Kunst & Onderwijs.

Schwartz, I. (1999), De slag om openbare ruimte. In: *Archis*, 12, pp. 10-13.

Scott, A.J. (1997), The cultural economy of cities. In: *International Journal of Urban and regional research*, 21, pp. 323-339.

Sennett, R. (1977), *The fall of Public Man*. London: Faber and Faber.

Steele, F. (1981), *The sense of place*. Boston: CBI.

Tomalin, C. (1998), Urban space in town centres: a route to success? In: *Built Environment*, 24(1), pp. 31-42.

Walsh, K. (1992), *The representation of the past: museums and heritage in the post-modern world*. London: Routledge.

Woud, A. van der (1988), Een ontwerp voor een stadsbeeld. In: *Archis*, 11, pp. 13-15.

Wouden, R. van der (1999a), De openbare ruimte als probleem? In: Wouden, R. van der (red), *De stad op straat*, pp. 9-16. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Wouden, R. van der (1999b), De transformatie van de openbare ruimte. In: *Rooilijn*, 32 (10), pp. 492-498.

Zukin, S. (1995), *The cultures of cities*. Cambridge/ Oxford: Blackwell Publishers.

Bijlagen

A. Enquête openbare ruimten Rotterdam

Datum	
Tijdstip	
Enquêteur	
Locatie	1. Westersingel 2. Museumpark 3. Schouwburgplein 4. Beurstraverse 5. Westblaak

Doel van bezoek

1. Wat is het belangrijkste doel van uw bezoek aan?
 (respondent zelf laten zeggen: niet oplezen) (slechts één mogelijkheid)

A. Doel		B. Hoe vaak? 0 = incidenteel, 1 = 1, 2 = 2 - 3, 3 = 4 en meer x week
1. Winkelen		
2. Skaten		
3. Bezoek musea		
4. Bezoek bioscoop		
5. Bezoek café/terras		
6. Ontmoeten vrienden		
7. Werkspraak		
8. Spelen met kinderen		
9. Geen doel		
10. Anders, namelijk.....		

Waardering

2. Waar vindt u dat een goede openbare ruimte aan zou moeten voldoen?
 (respondent zelf laten vertellen, maximaal drie antwoorden)

1. Veiligheid	
2. Toegankelijk	
3. Gezellig	
4. Mooi	
5. Schoon	
6. Uitnodigend om te verblijven	
7. Zitmeubilair	
8. (Andere aspecten)	

3. Wat vindt u van (naam openbare ruimte noemen)?

Waardering: 1 = zeer positief 2 = positief 3 = neutraal 4 = negatief 5 = zeer negatief

1. Veiligheid overdag	1	2	3	4	5
2. Veiligheid 's avonds	1	2	3	4	5
3. Toegankelijkheid	1	2	3	4	5
4. Gezelligheid	1	2	3	4	5
5. Inrichting / straat- en zitmeubilair	1	2	3	4	5
6. Schoon	1	2	3	4	5
7. Uitnodigend om te verblijven	1	2	3	4	5

4. Hoe vaak bezoekt u de volgende culturele instellingen per jaar?

	nooit	1-5 x jaar	6-10 x jaar	11-20 x jaar	> 20 x jaar
1. Horeca (café/ restaurant)					
2. Theater					
3. Bioscoop					
4. Musea/galeries					

Stellingen

Nu volgt een aantal stellingen. Kunt u zeggen of u het hiermee eens dan wel oneens bent?

1 = helemaal mee eens 2 = mee eens 3 = neutraal 4 = niet mee eens 5 = helemaal niet mee eens

1. Op dit plein/ park/ deze ruimte voel ik me thuis	1	2	3	4	5
2. In Rotterdam voel ik mij thuis	1	2	3	4	5
3. Pleinen zorgen voor levendigheid en gezelligheid in de binnenstad	1	2	3	4	5
4. Cultuur is niets voor mij	1	2	3	4	5
5. Bij de inrichting van openbare ruimten in Rotterdam wordt veel aandacht besteed aan wat bewoners en bezoekers belangrijk vinden	1	2	3	4	5
6. Het/ De is typisch een Rotterdams plein/ ruimte/ park	1	2	3	4	5
7. Rotterdam is een echte cultuurstad	1	2	3	4	5
8. Openbare ruimten in Rotterdam hebben een belangrijke ontmoetingsfunctie	1	2	3	4	5
9. De binnenstad van Rotterdam gaat steeds meer op een pretpark lijken	1	2	3	4	5
10. Het/ De is een aanwinst voor Rotterdam	1	2	3	4	5
11. Ik vertoef erg graag op	1	2	3	4	5

Persoonlijke kenmerken

Leeftijd?	
Geslacht	1. man 2. vrouw
Wat is de postcode van uw huisadres?
Wat is uw woonplaats?	1. Rotterdam 2. anders, nl.....
<u>Wanneer Rotterdam</u> : Hoe lang woont u in Rotterdam?	1. 0-2 jaar; 2. 2-4 jaar 3. 4-6 jaar; 4. > 6 jaar
<u>Wanneer anders</u> : Heeft u ooit in Rotterdam gewoond?	1. ja 2. Nee
Zo ja: Hoe lang heeft u in Rotterdam gewoond?	1. 0-2 jaar; 2. 2-4 jaar 3. 4-6 jaar; 4. > 6 jaar
Wat is de samenstelling van uw huishouden?	1. alleenstaand 2. alleenstaand met kinderen 3. gehuwd/ samenwonend zonder kinderen 4. gehuwd/ samenwonend met kinderen 5. inwonend bij ouders
Wat zijn uw dagelijkse bezigheden?	1. scholier/ student; 2. parttime; 3. fulltime; 4. onbetaald werk; 5. pensioen/vut; 6. werkloos
Indien u fulltime of parttime werkt, wat is uw beroep?	
Werkt u in Rotterdam?	1. ja 2. Nee

Hartelijk dank voor uw medewerking!

B. Interviews respondentent

L. van Leeuwen, ontwerper buitenruimte, Dienst Stedebouw & Volkshuisvesting, gemeente Rotterdam (9 juli 2001).

Ir. J. Goossens, coördinator buitenruimte, Dienst Stedebouw & Volkshuisvesting, afdeling Stedelijke Vernieuwing, gemeente Rotterdam (9 juli 2001).